

De verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov. West-Vlaanderen)

Interimverslag 1993

Stephan Van Bellingen, Marc Dewilde & Octaaf Mus*
met een bijdrage van Marnix Pieters

* Erebibliothecaris-archivaris en ereconservator van de Stedelijk Musea van Ieper. G. Gezelleplein 18, 8900 Ieper.

1 We wensen hier een woord van dank te richten tot het Stadsbestuur van Ieper en in het bijzonder tot de heer F. Lignel, Schepen van Cultuur en Financiën, voor de vlotte samenwerking en de logistieke steun waarvan we tijdens het onderzoek konden genieten. Onze erkentelijkheid gaat ook uit naar de Landelijke Waterdienst van het Vlaams Gewest die opdrachtgever is van de werken en in het bijzonder naar de heer Ir. W. Goderis die ons de toestemming verleende archeologisch onderzoek uit te voeren.

1 Inleiding

Grootschalig grondverzet net ten zuiden van Ieper, nabij de Rijselpoort, zette het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (I.A.P.), in nauwe samenwerking met de Stad Ieper¹, er toe aan archeologisch in te grijpen. De waterbeheersingswerken in de vallei van de Ieperlee impliceren o.a. de bouw van een wacht- en spaarbekken in de 'Verdronken Weiden' (fig. 1). In deze zone kan een belangrijk deel van de voormalige Sint-Michielsparochie

gesitueerd worden, die voor het eerst in 1249 vermeld en in 1383 definitief verwoest werd.

De 'Verdronken Weiden' (Kad. gegevens: Ieper, sectie C, nrs. 139, 140, 141, 142, 163, 166 en 173) liggen ingesloten tussen de Jaime Picañollaan, de Rijselseweg, de Komenseweg en de Zillebekevijverdreef en beslaan zo'n 40 ha (fig. 2). In dit laaggelegen weidegebied lopen vijf beken uit in de Ieperlee, nl. de Bol-laertbeek, de Klijtgatbeek, de Vijverbeek, de Pollepelbeek en de Spoorwegbeek. Het in aanbouw zijnde wacht- en spaarbekken beslaat de

1 Algemeen zicht op de 'Verdronken Weiden'.

Vue générale sur les 'Verdronken Weiden'.

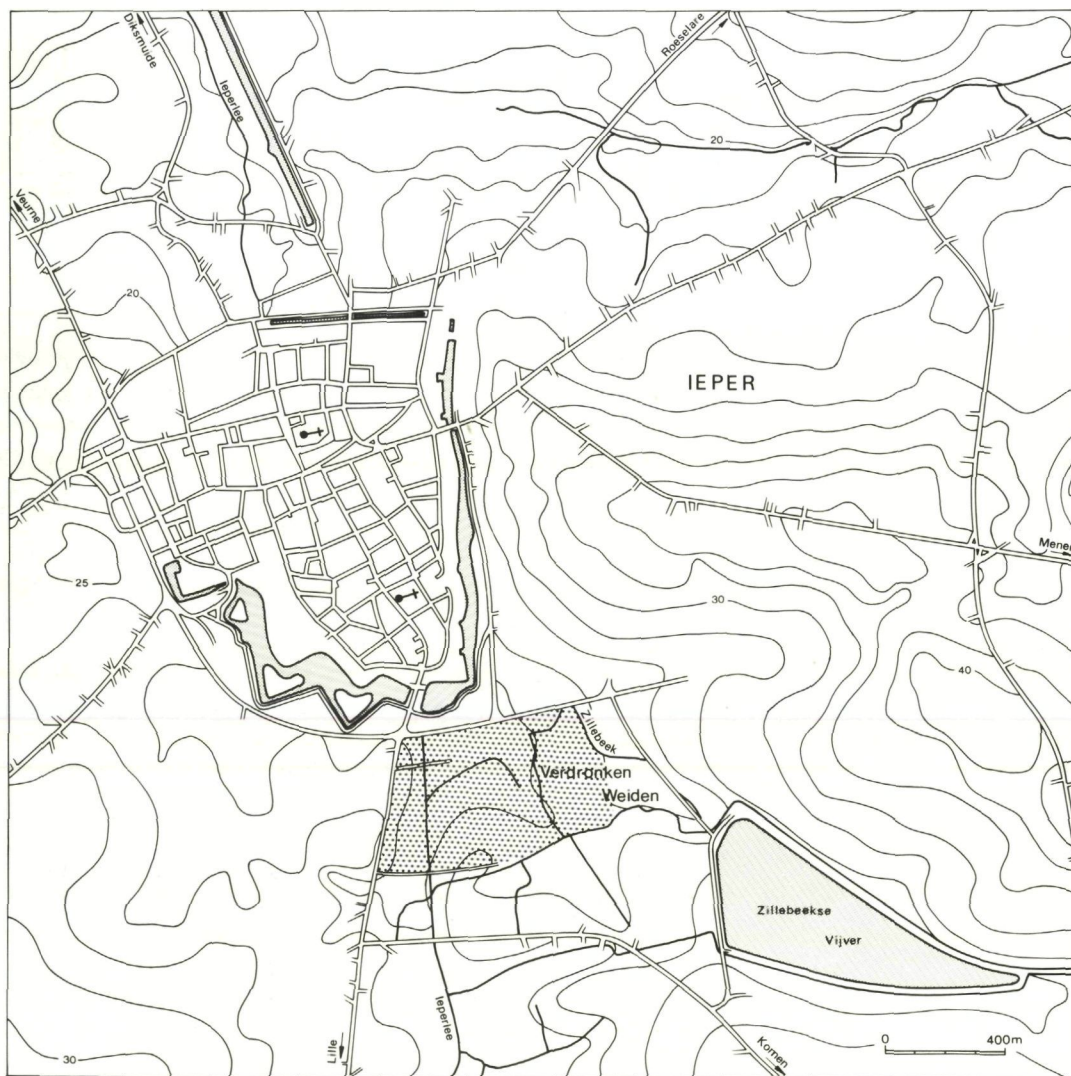
zuidelijke 80% van het terrein. Noordelijk hiervan is de aanleg van de Zuiderring gepland. De Verdrongen Weiden vormen het laatste restant van een 100 ha groot inundatiegebied, dat in de 17de en 18de eeuw ten zuiden van Ieper de functie had vijandige belegeraars ver van de stad af te houden (fig. 3). In het drassige terrein werden tot op heden geen woonwijken ingeplant, waardoor het bodemarchief grotendeels bewaard bleef.

Tijdens de voorbije opgravingscampagne, van mei tot eind oktober 1993, werd voornamelijk de zuidoostelijke zone van het terrein onderzocht, waar het spaarbekken wordt uitgegraven. Naar het einde van de campagne toe werden de activiteiten noodgedwongen naar een noordelijker gelegen terrein verschoven, waar in 1992 reeds onderzoek werd uitgevoerd door de Stadsarcheologische Dienst van Ieper met actieve en financiële steun van het I.A.P.².

2 Historiek van de Sint-Michielsparochie door Octaaf Mus

2.1 BEGRENZING

De 'Verdrongen Weiden' maken niet het ganse gebied van de St.-Michielsparochie uit. Deze wijk was veel uitgestrekter en reikte vanaf de Tempelstraat (nu Dikkebusseweg) (fig. 4) in het noordwesten langs de zuidgrens van de vesting Ieper tot aan de nu verdwenen Wulvestraat (ongeveer 200 m noordwaarts van de spoorweg Ieper-Roeselare) in het noordoosten³. De 'Verdrongen Weiden' beperken zich *grosso modo* tot het gebied tussen de Rijselseweg aan de westkant, de stadsgracht ten noorden, de Zillebekebeek ten oosten en de Komenseweg ten westen⁴.

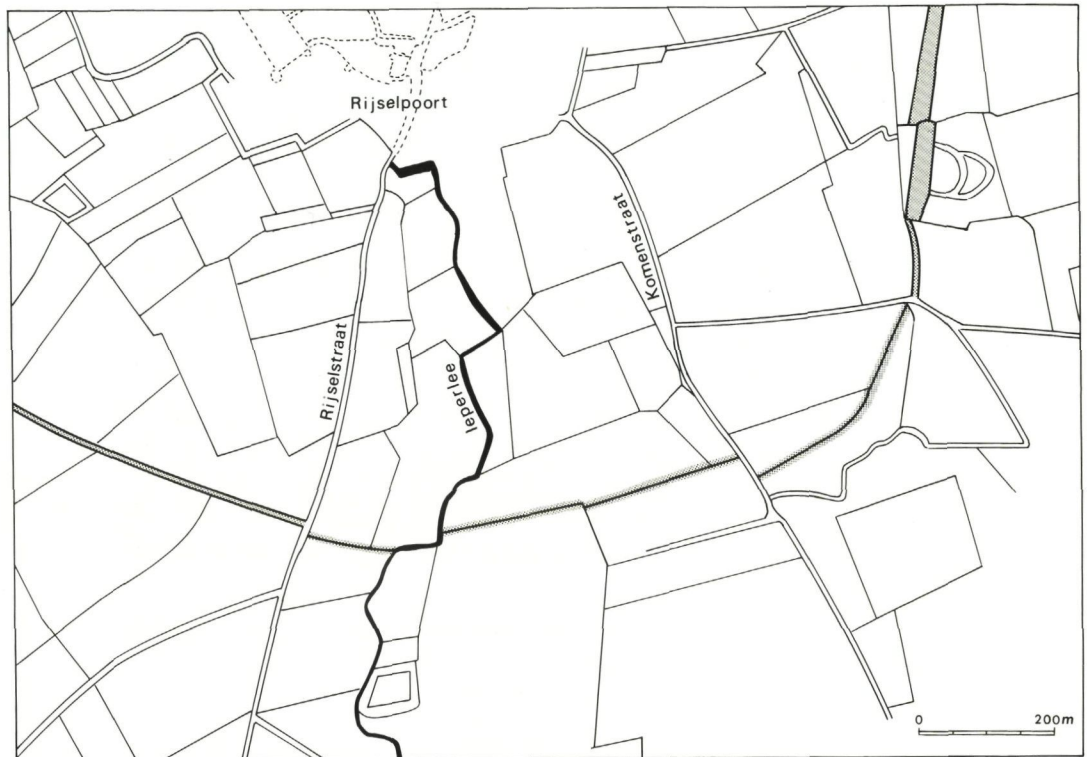

2 Situatiekaart.
Plan de localisation.

- 2 Termote 1993.
3 Carnier 1988, 125-126.
4 Cornillie 1950, 229 en 345.

3 Uittreksel uit de kadastrale opname van de omgeving van Ieper in 1640, met het oog op onteigeningen voor de aanleg van de stadsversterking (vanaf 1684). Het middeleeuws tracé van de Komenstraat is nog onaangetoet. In de percellering zijn de littekens van de 'Uterste Veste' nog merkbaar.

Extrait du relevé cadastral de la région d'Ieper, rédigé vers 1640 en fonction des expropriations pour l'aménagement des fortifications urbaines (à partir de 1684). Le tracé médiéval de la rue de Comines est encore intact. Les traces de la deuxième enceinte sont toujours visibles dans le parcellaire.

2.2 'KETELQUAET'

De aard van het terrein van deze 'Verdrongen Weiden' wordt meteen duidelijk door de benaming ervan in de periode van de Karolingische 'Villa Yprensis' (9de-10de eeuw), nl. het 'Ketelquaet'. 'Ketel' wijst op een dal met betrekkelijk steile wanden; het dal is voor een deel met water gevuld. 'Quaet' krijgt hier de betekenis van 'vol onkruid'⁵.

Het grondgebied van de 'Villa Yprensis' had een klassieke indeling. In eerste instantie het 'hof- of hoveland' (onder voorbehoud), gronden die door de eigenaar, in casu de graaf van Vlaanderen of zijn plaatsvervanger, de burggraaf, voor eigen gebruik geëxploiteerd werden. Dit 'Hoveland' omvatte oorspronkelijk het gebied gelegen tussen de Marcstraat (nu Pilkemstraat) in het noordoosten tot aan de reeds genoemde Wulvestraat in het zuidoosten, het volledige grondgebied van de huidige stad *intra muros* en nog een deel van het terrein gelegen aan de westzijde van de Ieperlee tussen de Rijselse- en de Elverdingseweg⁶. Wat ten westen van dit laatste lag behoorde tot de 'Upstal' of gemeenschappelijke gronden⁷. Het 'Ketelquaet' schijnt zich als een wig doorheen het 'Hoveland' in de onmiddellijke omgeving van de oostelijke oever van de Ieperlee te hebben gewrongen met een uitwaaiende

strook grond *extra muros* aan beide zijden van de stad. Dit is belangrijk omdat hiermede zou bewezen worden dat reeds in de periode van de 9de-10de eeuw dit 'Ketelquaet' een onherbergzame indruk op de toenmalige bewoners maakte.

2.3 HYDROGRAFIE

Men kan aan de hand van de voorgaande opmerkingen gemakkelijk afleiden dat de 'Verdrongen Weiden' reeds in de Karolingische tijd een laaggelegen, quasi onbewoonbaar, moerassig terrein, waren vol water en onkruid.

Wanneer we een hydrografische kaart van deze regio bekijken dan zien we dat dit een logisch gevolg is van de geografische omstandigheden. Vanaf de heuvelkam Wijtschate-Geluveld, met een hoogte van ca. 40 à 50 m, wordt het regenwater afgevoerd naar het veel lager gelegen dal (ongeveer 19 m) waarin de Ieperlee wordt gevormd. Daarnaast vervoegt de Bollaertbeek, die het water van de Kemmelberg (ca. 100 m) afvoert, in de 'Verdrongen Weiden' de Ieperlee. Een drietal belangrijke beken leidt ander oertollige water naar de 'Verdrongen Weiden' af en geeft onderweg het ontstaan aan de Zillebekevijver, gesitueerd in een diepere en bredere depressie⁸. Het is evi-

5 Verfaillie 1948, nrs. 486 en 1422.

6 Acke 1983, 99. Deze bijdrage moet met de nodige voorzichtigheid gehanteerd worden, gezien het historisch onderzoek van R. Acke uiterst oppervlakkig is geweest. De begrenzing van het Hofland door ons aangegeven is niet identiek met deze van R. Acke. Dit is het gevolg van een nieuw onderzoek, waarvan de resultaten binnenkort zullen gepubliceerd worden.

7 Des Marez 1898, 213-214.

8 Cornillie 1950, 19-20.

4 Stadsplannetje van Ieper met lokalisatie van de laat-middeleeuwse straten.

Plan de la ville d'Ieper avec localisation des rues médiévales.

- 1 Tempelstraat (Dikkebusse weg);
- 2 Wulvestraat;
- 3 Komense weg;
- 4 Rijselse weg;
- 5 Zillebeke beek;
- 6 Marestraat (Pilkemstraat);
- 7 Elverdingse weg;
- 8 Bollaertbeek;
- 9 Pollepelbeek;
- 10 Sint Jacobstraat;
- 11 Zillebekestraat;
- 12 Leggherstraat;
- 13 Rijselpoort (voorheen Mesenpoort);
- 14 Komenpoort;
- 15 Nieuwe Mesenpoort;
- 16 Nieuwe Komenpoort;
- 17 Leeuwentoren;
- 18 Zillebeke-Vijver;
- 19 Komenstraat;
- 20 Grote Markt;
- 21 Ieperlee;
- 22 Poterne van Hemelsdale;
- 23 Hemelsdale.
- A 1ste stadsomwalling;
- B de 'Uterste Veste'.

dent dat bij overvloedige regenval deze beken de aangevoerde watermassa niet meer kunnen verwerken gezien het grote verval op korte afstand, zodat het omliggende lage land onder water wordt gezet. De naam 'Ketelquaet' was dus niet uit de lucht gegrepen.

2.4 TOPONYMIE

Het aantal hydroniemen in de 'Verdronken Weiden' is legio. De stadsgrachten tussen de Komen- en de Mesenpoort (nu Rijselpoort) en de Leeuwentoren dragen de naam 'Plasch'⁹, wat reeds op een grote uitgestrektheid wijst, terwijl er zelfs nog in 1281 sprake is van een

eiland in die 'Plasch'¹⁰. Namen als 'Catte' (= dam)¹¹, 'Leggher' (= dijkmeester)¹², 'Suddic' (= dijk ten zuiden)¹³, 'Pollepel' (= depressie)¹⁴, 'Rozier' en 'Rooze' (= rietbegroeiing)¹⁵, als-

9 Des Marez & De Sagher 1913, 161; Feys & Nelis, 1880-84, II, 161.

10 Des Marez 1927. Dit artikel verscheen eveneens in een afzonderlijke overdruk, die we hier gebruiken : p. 186.

11 Verfaillie 1948, nr. 456. Voor de uitleg, cf. *ibidem*, nr. 1417.

12 Beale 1975, II, 346, nr. 1623.

13 Verfaillie 1948, nr. 1369.

14 Naam van een hofstede gelegen aan de westzijde van de Komenstraat ongeveer recht over de herberg 'De Steenen Haan'. Over de betekenis van de naam 'Pollepel' cf. Kempeneers 1993, 146.

15 Verfaillie 1948, nrs. 921 en 922. Uitleg van het element 'roos' cf. *ibidem*, nr. 1463.

mede de aanwezigheid van talloze vijvertjes bewijzen ten overvloede dat water het meest voorkomende verschijnsel was in de '*Verdronken Weiden*'¹⁶. Dam- en dijknamen getuigen overigens van het feit dat men heeft getracht deze wateraanvoer te beheersen. Dit water was belangrijk gezien het op de eerste plaats de bewoners van de stad diende te bevoorraden.

2.5 KOMENSTRAAT

De Komenstraat verschijnt zeer vroeg in de geschiedenis van de stad, nl. in 1216¹⁷. Ze loopt vanaf de Komenpoort, aan het einde van de Sint-Jacobstraat, langs de 20-21 m hoogtelijn richting Houtem-Comines (Komen). J.-M. Duvosquel heeft kort geleden aangetoond dat er een verschuiving van de verbinding van Ieper met het Noordfranse gebied heeft plaatsgegrepen. In de 11de eeuw liep dit contact over Mesen en Frélinghien naar Lille (Rijsel); maar het dalende belang van de Mesense jaarmarkt en de verschillende zware hellingen onderweg deden de Ieperlingen evenwel naar een andere oplossing zoeken, die te Comines (Komen) werd gevonden¹⁸. Men mag daarbij aannemen dat de familieband tussen de Heer van Comines (Komen) en de Ieperse burggraaf op het einde van de 12de eeuw hier eveneens een rol heeft gespeeld¹⁹. Wanneer in 1190 de abdij van Nonnenbossche en in 1223 de proosdij van Sint-Maarten vrijstelling van tol te Comines (Komen) krijgen, dan houdt dit o.m. verband met de bouwgeschiedenis van beide kerkelijke instellingen²⁰. Het bouw materiaal (grès) komt, bij gebrek aan de tot dan toe gebruikte ijzerhoudende zandsteen, uit Béthune en wordt langs de Leie tot in Comines (Komen) aangevoerd, waarna de tocht naar Ieper met dergelijke bulkgoederen een veel vlotter verloop kende dan langs

Mesen. Deze verbinding wordt overigens onderhouden tijdens de periode waarin een frenetieke bouwactiviteit te Ieper ontplooid wordt (b.v. de bouw van de Lakenhalle tussen 1250 en 1300)²¹. Van zodra hieraan een einde komt, nl. in het begin van de 14de eeuw, wordt Comines (Komen) verlaten en vervangen door Warneton (Waasten), dat via een aftakking van de verbinding met Lille (Rijsel) kon bereikt worden.

De Komenstraat, die de '*Verdronken Weiden*' in noord-zuidelijke richting doorsnijdt, blijkt dus reeds op het einde van de 12de eeuw een belangrijke handelsweg te zijn. De schenking van Adam Scavin in 1216 van vijf gemeenten, gelegen ten oosten van de Komenstraat²², laat toe te veronderstellen dat de gronden aan de oostzijde van de straat in gebruik waren, waarschijnlijk als grasland voor schapenteelt. Wanneer in 1249 een overeenkomst tussen de stad en de Sint-Maartensproosdij wordt getroffen nopens de tienden, geheven in de omgeving van de stad, blijken deze gronden hoofdzakelijk gelegen te zijn ten westen van de Rijselseweg en aan de oostzijde van de Komenstraat²³. Het deel van de '*Verdronken Weiden*' tussen de Komenstraat en de Rijselseweg was waarschijnlijk nog niet geheel vrij van wateroverlast.

2.6 BEWONING

Deze toestand zou evenwel veranderen en vooral, zoals we verder zullen zien, na 1250. De dichtheid van de bewoning kunnen we min of meer afleiden uit een belastingsrol van 1325-1326²⁴. De bewoners worden er getaxeerd om de kosten van de afwerking van de '*Uterste Veste*' te helpen betalen. Het aantal huisgezinnen van de wijken gelegen buiten de Komen- en Mesenpoort bedraagt respectievelijk:

1. Buiten Komenpoort : $66 + 37 = 103$ huisgezinnen
2. Zillebekestraat : 22 huisgezinnen
3. Leggherstraat : 22 huisgezinnen
4. Buiten Mesenpoort : 99 huisgezinnen

Op een totaal van 863 *extra muros* getaxeerde huisgezinnen vertegenwoordigen de nummers 1 tot en met 3 ca. 17%. Er moeten waarschijnlijk nog een deel van de bewoners buiten de Mesenpoort meegerekend worden, zodat dit percentage voor de '*Verdronken Weiden*' gemakkelijk boven de 20% kan stijgen. Men mag daarbij aannemen dat alleen de huisgezinnen die aan bepaalde voorwaarden vol-

16 Des Marez & De Sagher 1913, 162 en 170; Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghe-lynck, hs. 93, p. 76 en 330. *Ibidem*, hs. 90, I, 175.

17 Verfaillie 1948, nr 529.

18 Duvosquel 1991, 324-331.

19 Warlop 1968, 2, 56.

20 Duvosquel 1991, 324; voor de bouw van de abdij Nonnenbossche cf. Huyghebaert 1, 273-274; de bouw van de Sint-Maartenskerk werd aangevangen in 1221, cf. Coomans 1974, 104-105.

21 Des Marez & De Sagher 1909, 92. Levering van grès van Béthune voor een bedrag van 2.090 lb.par.

22 Callewaert 1925, nr 38; Huyghebaert 1960, 1, 274.

23 Feys & Nelis 1880-84, 2, 117, nr. 176.

24 Des Marez & De Sagher 1913, 510-523.

deden belast werden, zodat het opgegeven cijfer van de huisgezinnen niet het totaal van de bewoners uitmaakte.

Er bestaat nog een andere belastingsrol, die aantoonde waaruit de hoofdactiviteit van deze bewoners bestond. Na de 'Cokerulle', een opstand van het proletariaat in 1280, wordt door de graaf een boete opgelegd aan verschillende groepen opstandelingen. Een inning van de boeten op de drapiers in de diverse delen van de stad is ons bekend. De drapiers wonende buiten de Komenpoort leveren 10% en buiten de Mesenpoort 9% van het totale bedrag²⁵. Hieruit kan men afleiden dat het gebied van de 'Verdronken Weiden' een niet onbelangrijk aandeel had in de Ieperse lakenindustrie.

2.7 INDUSTRIËLE ACTIVITEIT

Gezien het belang van voornoemde nijverheid te Ieper zal het voorgaand besluit geen verwondering wekken. Het probleem is meer gelegen in de vraag wanneer en hoe dit gebied in het industrieel circuit ingeschakeld werd.

Zoals hoger vermeld behoorden de 'Verdronken Weiden' tot het domein 'Ketelquaet'. Welnu dit 'Ketelquaet' was grafelijk bezit en zou eerst in 1259 door Margareta van Constantinopel aan de jurisdictie van de Ieperse magistraat onderworpen worden: '*nous avons mis et metons tous ceaus ki mainent et manront seur la terre de Ketelquaet dales Ipre al eskevinage et à la loi de la vile d'Ipre*'²⁶. Was dit de reden voor de achteruitstelling van dit gebied of speelde het feit dat de watermassa nog niet geregulariseerd was? De mogelijkheid bestaat dat de twee elementen samengespeeld hebben en dat de beheersing van de waterlopen pas geregeld werd na 1259 op het ogenblik dat de bewoners onder het rechtsgebied van de stadschepenen ressorteerden. De benaming 'Nieuwe Leye' voor de Bollaertbeek²⁷ en de term 'Nieuwescet' (1270, = nieuwe grensafpaling)²⁸ langs de Rijselseweg zou er kunnen op wijzen dat er aldaar wijzigingen aan de loop van de beek werden aangebracht. De datering van de documenten geeft immers een ingreep van het stadsbestuur aan. Ook het aanleggen van dijken in de 'Verdronken Weiden' gaat deze richting uit: de 'Leggherstraat', voor het eerst vermeld in 1281, zou volgens W. Beele afgeleid zijn van de naam 'leggher' (= grafelijke dijkmeester)²⁹. De 'suddic' uit 1282 kan in de onmiddellijke nabijheid ervan gesitueerd worden, nl. op de plaats waar in de 14de eeuw de 'Uterste Veste' zal gegraven worden³⁰.

Men kan zich afvragen waarom de stad Ieper de kosten van het bewoonbaar maken van dit territorium op zich nam. Hier worden we geconfronteerd met de complexiteit van de evoluerende Ieperse lakenindustrie. De snelle groei van de geproduceerde lakens vanaf het begin van de 13de eeuw kon door het bestaand Ieperse arbeiderspotentieel niet bijgehouden worden, zodat de wol- en lakenhandelaars voortdurend op zoek waren om hun produktie uit te breiden. In deze context moeten we de zogenaamde leengoederen gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de stad citeren. De meeste ervan zijn geen lenen maar grote domeinen die door de Ieperse 'captains of industry' (patriciaat) aangekocht, verkaveld en soms voorzien van woning en werkplaats, verhuurd of verkocht werden aan allerlei ambachtslieden. De namen van deze verkavelaars zijn quasi allemaal te herleiden tot personen die rechtstreeks betrokken waren in de wol- en lakenhandel, o.m. met Engeland, zoals Egidius Scavin, Pieter Baudry, Lambrecht Voet, Salomon Belle, Willem Balgh, Nicolaas de Joigny, Thomas Scattin, Willem de Ketelare, e.a.³¹. Als leden van het patriciaat en meteen ook van de magistratuur, lag het voor de hand dat zij de stad lieten opdraaien voor de kosten van de uit te voeren waterwerken. De percelen met een gemiddelde oppervlakte van 4 à 5 aren³², zullen aanleiding geven tot een nieuw stratenplan, dat de gronden tussen de Komenstraat en de oostwaarts gelegen Zillebekebeek zal doorsnijden. Het valt op dat vele straatnamen van persoonsnamen zijn afgeleid: b.v. Zillebekestraat, Leuriman-, Erdinhoven-, Normandie-, Hol-, Reimbrecht-, Pieter van Nieuwerkerke-, Scamelare-, Bamesstraat en Doorp-gang³³. Dit bewijst nogmaals het recente ontstaan van deze straten.

25 Espinas & Pirenne 1914-20, 3, 698-699, nr. 863.

26 Warnkoenig & Gheldolf 1864, 86-88, 371.

27 Cornillie 1950, 347.

28 Vereecke 1858, 287-289.

29 Beele 1975, 2, 346.

30 Des Marez 1927, 76, nr. 10.

31 Des Marez 1898, 207; Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 90, I, 9, 14, 27, 81, 134, 176, II, 331, 348, 351, 353, 355, 362, III, 508, 518, 704, 721, 722, 723, 724. Voor de handelaars met Engeland kan men met vrucht volgende werken raadplegen: Moore 1985, 73-74; Calendar of Patent Rolls, 1266-1272 (London, 1913), 87, 97, 98, 180; Callendar of Patent Rolls 1272-1281 (London, 1901), 100, 101, 169, 269; Calendar of Close Rolls 1272-1279 (London, 1900), 338.

32 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 93, 9: erf groot 29,5 roeden of 4,3 aren (akte van juni 1295); *ibidem*, 35: cijnsacht van 37 roeden of 5,5 aren (akte van 1279).

33 Verfaillie 1948, nrs. 61, 201, 241, 396, 625, 955, 1358; Wyffels 1991, nr. 4150; Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 93, p. 108, 293 en 359.

2.8 VOLLERIJEN

Hoger hebben we reeds aangetoond dat de drapiers of lakenwevers een ruim deel van de bewoners van de 'Verdrongen Weiden' vormden. Het deel tussen de Komenstraat en de Rijselseweg heeft nog een andere ontwikkeling gekend. Naast de beek, die komende uit de Zillebekevijver de Komenstraat snijdt en in een grote boog naar de Bollaertbeek vloeit, lag de reeds eerder genoemde 'Leggherstraat'³⁴. Nu stellen we aan de hand van een ganse reeks 13de-eeuwse teksten vast dat op de meeste, zoniet alle, aangelanden van deze beek vollers woonden³⁵. Deze ambachtslui verbruikten enorm veel water om de lakens tijdens hun verschillende bewerkingen regelmatig te spoelen. Vandaar dat de nabijheid van stromend water (dat in vijvertjes werd afgedamd, zoals blijkt uit sommige documenten) voor een welbepaalde ligging van dit ambacht zorgde. Er waren nog andere redenen om ze een min of meer geïsoleerde lokatie te geven, o.m. de geurhinder afkomstig van het gebruik van bepaalde zuren bij het ontvetten van de lakens³⁶. Het verwondert dan ook niemand dat gezien de sterke concentratie, in de keure van de vollers van 1363 gesproken wordt van de 'vulresbeike'³⁷. Er is daarbij ook regelmatig sprake van ramen in de nabijheid van deze vollerijen. De gevulde en daarbij gekrompen lakens kregen door het rekken aan de ramen hun wettelijk verplichte lengte en breedte terug. Rond en op de 'Verdrongen Weiden' was

er nog voldoende open ruimte voorhanden om deze ramen te plaatsen³⁸.

2.9 BEVOLKINGSDICHTHEID

Gezien deze ruimte zo nauw met de laken-nijverheid verbonden was, is het normaal dat dit gebied ook de conjunctuur van deze industrie moet gevolgd hebben. Men mag aannemen dat wanneer de textielproductie vanaf ca. 1320 begint terug te lopen, ook de bewoning aldaar minder intensief zal worden. Grond- en huurprijzen zouden dalen. Pas wanneer rond 1350 de produktie kan gestabiliseerd worden op ongeveer de helft van deze van 1300, mag men aannemen dat de emigratie eveneens gestopt werd³⁹. Op het ogenblik dat Engelsen en Gentenaars in 1383 de stad Ieper belegeren, moet de bevolkingsdichtheid in de Ieperse *suburbia* dan ook merkkelijk minder geweest zijn dan in het begin van de 14de eeuw.

2.10 DE 'UTERSTE VESTE'

De sociale onlusten uit de tweede helft van de 13de eeuw, die culmineerden in de *Cokerulle* van 1280, verleenden de ambachten langzaam maar zeker meer inspraak in het bestuur van de stad, wat tot dan een monopolie van het patriciaat was geweest. Het proletariaat, dat zoals we hoger hebben aangetoond voor een belangrijk deel *extra muros* woonde en werkte, o.m. in de 'Verdrongen Weiden', werd zich bewust van de kwetsbare positie waarin het zich bevond tijdens het beleg van de stad door de Fransen in 1297 en de daaraan voorafgaande vernieling van een deel van deze voorborchten door de Duitsers in 1296⁴⁰. In ruil voor politieke en financiële steun verkreeg het proletariaat van Jan van Namen in 1302 dat de woonkernen gelegen rond de stad ook van een versterking mochten voorzien worden. De graaf vaardigt de expert Jan de Langhe af om het tracé van deze nieuwe vesting samen met de stad te laten vastleggen en dringt tevens aan op een snelle uitvoering van de werken⁴¹. In een verslag van 1320-1325 wordt duidelijk allusie gemaakt op het bestaan van deze nieuwe vesten: '*...nouviaux fossés et portes faites par le contrainte du commun hors les fourbours tout entours la ville*'⁴². Zo komt er een tweede Komenpoort aan de rand van het schependom tot stand. Maar het verdrag van Athis-sur-Orge van 1305 verplicht de stad tot afbraak van haar vesten en dit binnen het verloop van twee

34 Cornillie 1950, 345. We kunnen ons moeilijk akkoord verklaren met de ligging van de Leggherstraat zoals opgegeven door de heer Cornillie. De straat verbond de Komenstraat met de Rijselseweg en lag naast een beek, die stroomde van de Zillebekevijver naar de Bollaertbeek. Wel moeten we toegeven dat in de historische gegevens een aantal tegenstrijdigheden voorkomen.

35 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 5, 148; hs. 90, I, 14, 38, 66; II, 412; hs. 93, 359; Mus 1950-53, II, 29; Wyffels 1991, nrs. 3853, 4124 en 4311.

36 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 90, I, 175 (akte van 19 januari 1281 ns; Jan May, voller, neemt in pacht een vijver gelegen langs de Komenstraat op de beek ... "*au devers le sud por faire l plankiet renablement ensi comme foulons doit avoir, là u il puist prendre ses aises el vivier pour espaumer ses dras si que il ne puist grever al plankiet de l'autre foulerie*". Over het gebruik van water en de stank in een vollerij kan men consulteren: Perro 1962, 2, 104-108; Hofenk de Graaff 1992, 26-28.

37 Espinas & Pirenne 1914-20, 3, 576, art. 74: "*Item alle degone, die wonen up de vulresbeike moeten alle de beike roeren....*".

38 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 90, I, 38 en 91: Luc de Berghe neemt in pacht van Jan Brun, voller en poorter van Ieper, alle rekken, die hij bezit buiten de Mesenpoort; Ieper, archief O.C.M.W., nr. 267, f° 5 r° (1364): rekken in de Bamesstraat; *ibidem*, f° 31 v° (1364): rekken op het "Landekin" nabij de Leggherstraat; in 1320-1321 schade aan rekken nabij de "plasch" gesigneerd (Des Marez & De Sagher 1913, 162).

39 Munro 1971, 11.

40 Verecke 1858, 20-21.

41 Diegerick 1853, I, 179, nr. CCXXVI.

42 Pirenne 1897, 26-29.

jaren⁴³. De poorten van de binnenvesten worden afgebroken, terwijl poorten en grachten van de 'Uterste Veste' gesloopt en gevuld worden⁴⁴. Eerst in 1325 op een ogenblik dat de ambachten opnieuw het bestuur van de stad in handen nemen, worden de nodige gelden ingezameld en wordt de 'Uterste Veste' opnieuw opgekalefaterd. Reeds in 1326 is de 'Nieuwe Komenpoort' afgewerkt en wordt een palissade opgericht langs de gracht tussen de Mesen- en de Komenpoort en de poterne van Hemelsdale⁴⁵. Er wordt tevens van de gelegenheid gebruik gemaakt om de Komenstraat in 1326 op te hogen⁴⁶. Gevaar voor overstroming bleef immers dreigen, zoals de hovenier Jan Riquard tijdens het beleg van de stad in 1328 zal onder vinden: '...van dat zijn hof verdranc buter Messinporte van datter 't water was yhouden als de coninc lach bute Ypre'⁴⁷. Na de nederlaag te Cassel in 1328 komt op 18 mei 1329 opnieuw het bevel tot afbraak van de Ieperse versterkingen, te beginnen met de 'Uterste Veste'. De grachten van de binnenvesting mochten behouden blijven⁴⁸. De sloping gebeurt in een zeer snel tempo, nl. in juli en augustus 1329⁴⁹. Maar reeds in 1331 begint men deze externe grachten opnieuw uit te graven en wordt aan de 'Nieuwe Komenpoort' een nieuwe brug over de gracht gelegd. Deze brug wordt meteen gekasseid en aangesloten op de bestaande Komenstraat⁵⁰. In 1336 wordt deze poort opnieuw opgebouwd, waarvoor 28.000 bakstenen en 700 grèsstenen gebruikt werden⁵¹. In 1361-1362 worden nog een aantal wijzigingen aangebracht⁵².

2.11 BELEG VAN 1383

De 'Uterste Veste' zal het brute geweld van de Engelsen en Gentenaars in 1383 niet kunnen weerstaan. Het gebied tussen de binnen- en de uiterste vesten wordt totaal verwoest, zoals sporadisch in de wezenregisters van de stad genoteerd wordt. Het huis van Jacob van Lo gelegen in de Erdinhovenstraat 'est arsé par les Angloys'⁵³. Er komen meerdere dergelijke vermeldingen voor⁵⁴. Gezien de sterk doorgedreven percellering van het terrein zullen er na de terugkeer van de vrede moeilijkheden rijzen om de diverse eigendommen terug te vinden⁵⁵. In een renteboek van de St.-Niklaasgilde uit het einde van de 14de eeuw wordt volgende hoofding gebruikt: 'Dit sijn de ervachteghe renten bestellet op husen, daer de husen of verbornen sijn, die stoeden tusschen de 2 vesten'⁵⁶. Tevens komt er een bevel van de hertog dat er geen

huizen tussen de twee vesten meer mochten gebouwd worden. De St.-Michielskerk was eveneens afgebrand tijdens het beleg. De ruïne werd in 1384 door de stad afgebroken⁵⁷. Meteen komt er een einde aan het bestaan van de Sint-Michielsparochie. Het gebied tussen de Tempelstraat (thans Dikkebusseweg) en de nu verdwenen Wulvestraat wordt bij de St.-Petersparochie gevoegd.

2.12 DRINKWATERVOORZIENING

Zoals hoger aangehaald was de toevoer van water belangrijk vanuit industrieel en militair standpunt. Voor de stadsbewoners was het echter van levensbelang. Het was niet enkel noodzakelijk over voldoende water te beschikken, het moest ook zuiver water zijn. Het reeds geciteerde rapport van 1320-1325 geeft een goede beschrijving van de wijze waarop de stad haar grachten vulde, waarna het water langs loden buizen over het stadsareaal verspreid werd⁵⁸. Maar om zuiver water te hebben, moesten de grachten geregeld gereinigd worden. Welnu, in 1320 wordt de 'Plasch' tussen de Mesen- en de Komenpoort ontslijkt, waarbij een hele reeks aangelanden moeten vergoed worden voor de aangerichte schade aan gronden en huizen⁵⁹. In 1323 zal de Zillebekebeek hetzelfde lot ondergaan⁶⁰. Deze reusachtige inspanning van de stad houdt misschien verband met de epidemie die Ieper in 1315-1316 teisterde en waarbij minimaal 2.794 inwoners of ca. 10 % van de bevolking stierf⁶¹. Heeft men misschien een verband gelegd tussen deze epidemie en het vervuilde stadswater? In het ver-

43 Vereecke 1858, 25.

44 Des Marez & De Sagher 1909, 260.

45 Des Marez & De Sagher 1913, 534-547.

46 Des Marez & De Sagher 1913, 536.

47 Des Marez & De Sagher 1913, 989.

48 Diegerick 1853-68, 2, 65, nr. CDXLIX.

49 Diegerick 1853-68, 2, 67, nr. CDLII; Des Marez & De Sagher 1913, 1003-1007.

50 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 32, I, 137.

51 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 32, I, 153-154.

52 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 32, II, 18-20.

53 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 120, nr. 2339.

54 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 120, nr. 2893: het huis van Michiel de Nokere gelegen buiten de Komenpoort.

55 Gent, privé archief, renteboek van de Sint-Niklaasgilde, f° 6 v°.

56 De Pelsmaeker 1911, 30-31.

57 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 32, II, 103: "As machons de le ville d'abatre le eglise de St Michel et de St Croys en taske 600 lb."

58 Pirenne 1897, 26-29.

59 Des Marez & De Sagher 1913, 142 en 161-164.

60 Des Marez & De Sagher 1913, 350-352.

slag van 1320-1325 is er regelmatig sprake van 'yauwe corrompue'⁶². De belangrijkste aanvoer van zuiver water gebeurde langs de 'Verdronken Weiden' vanuit de Zillebekevijver. Een tweede aanvoerlijn van zuiver water was noodzakelijk. Daarom werd in de loop van 1321-1324 een nieuwe vijver gegraven te Dikkebus, zodat ook het westelijk deel van de stad voortdurend over drinkwater kon beschikken⁶³. Pijpmeesters worden aangesteld om het waterverbruik te controleren⁶⁴. De reeds genoemde Voldersbeek zou in 1360 ontslijkt worden. Het is duidelijk dat deze beek vol industrieel afvalwater en uitmondend in de Bollaertbeek, geen drinkwater aan de stadsgrachten leverde. Mogelijk was de stank en ook het feit dat het aantal vollers steeds afnam een reden om op dat ogenblik tot reiniging over te gaan.

2.13 RURAAL GEBIED

Met de teloorgang van de industrie in de Ieperse *suburbia* komt meteen een einde aan de snel evoluerende geschiedenis van de 'Verdronken Weiden'. Het gebied wordt opnieuw ruraal en de woorden van de historicus Ernst Bloch kunnen erop toegepast worden: 'Le paysan n'a pas d'histoire'. Er is natuurlijk een korte overgangperiode na het beleg van 1383. De 'Nieuwe Komenpoort' in de 'Uterste Veste' wordt in 1399 definitief afgebroken⁶⁵. De percelleringsstructuur moet opnieuw vastgelegd worden. De oude percelen (4 à 5 a) waren te

klein en konden moeilijk als wei-, gras- of cultuurland verpacht worden. We stellen vast dat verscheidene eigenaars hun percelen bij elkaar brengen en deze door één vertegenwoordiger laten gebruiken of verpachten⁶⁶. Deze heimelijke versplintering van de bodem komt zelfs nog in de 17de eeuw voor⁶⁷.

Het hertogelijk bouwverbod van 1383⁶⁸ schijnt wel opgevolgd te zijn en dit niet alleen omwille van de bij het patriciaat bestaande vrees voor rebellerende wevers en vollers, maar vooral als gevolg van de economische recessie, waarbij de bevolking van Ieper terugvalt van ca. 30.000 zielen in 1320 tot ca. 10.000 in 1430⁶⁹. Deze laatsten konden gemakkelijk *intra muros* gehuisvest worden.

De heffing van de 100ste penning in 1569 op het onroerend goed te Ieper geeft een betrekkelijk goed overzicht van de samenstelling van deze regio. Zoals reeds gezegd bestond het terrein hoofdzakelijk uit grasland geheten 'weede', 'vette weede', 'maaignas'. De aanwezige hofsteden krijgen meestal de vermelding 'behuusd' mee zoals b.v. Hemelsdale 'behuusde hofstede' met 38 gemeten 2 lijnen 32 roeden (1 gemet = 44,09 a). Er wordt slechts een klein aantal woonhuizen vermeld, die allemaal langs een verkeersader gelegen zijn, nl. de Komen- of de Mesenstraat. Een tweetal ervan dragen nog de middeleeuwse benaming, nl. de 'Catte' (ten westen van de Komenstraat nabij de 'Plasch') en de 'Rooze' (ten oosten van de Mesenstraat). Beide huizen hadden een zekere faam verworven zodat ze op het panorama van de stad van de hand van Hiëronymus Cock uit 1562 op de voorgrond van de prent afgebeeld zijn. Beide gebouwen worden door de Malcontenten in 1578 vernield en waarschijnlijk niet heropgetrokken. De naam zal evenwel voor het nageslacht bewaard blijven. In de omgeving van zowel de 'Catte' als de 'Rooze' situeert zich nog een klein aantal woningen zoals het 'huuseken met een hoveken buuter Meesenpoorte bachten de Rooze'. Tenslotte moet er nog een redelijk grote woning, het 'Hertkin', geweest zijn, ten westen van de Komenstraat en ten zuiden van de 'Catteweede'⁷⁰.

2.14 FORTIFICATIE EN INUNDATIE

Inmiddels treedt een nieuw element op de voorgrond dat de geschiedenis van Ieper in de loop van de 17de en 18de eeuw in sterke mate zal determineren, nl. het militaire aspect. De stad Ieper vormde een strategisch punt in de verdediging van de grens van de Spaanse

61 Des Marez & De Sagher 1909, 607-612; Prof. Van Werveke bewees echter dat de reeks sterfgevallen in 1316 het gevolg was van de hongersnood na de slechte oogst van 1315. Mogelijk kan een epidemie deze hongersnood op de voet zijn gevolgd; de epidemie zou dan het gevolg van de ondervoeding van de bevolking kunnen zijn (cf. Van Werveke 1959).

62 Pirenne 1897, 27: "...sun les yauwes plusieurs fois corrompues en tans d'esté...".

63 Des Marez & De Sagher 1913, 212-229 en de aldaar geciteerde bibliografie.

64 Boone s.d., 176.

65 Brussel, Kon. Bibl., Fonds Merghelynck, hs. 32, II, 217: "Ghewrocht ande Comenpoorte buten te breikene....".

66 "Item Jooskin Bollaerd, waermoezenier, hover Godin Halle hout een stic lants an de oostzijde van de (Comin)strate ende hout dit stic met der helt van den Bamesstraetkinne 1/2 gemet ende XXXII roeden. Hie uute gaet den Weidewaers III gr., den Scamelenweeken van Sinte Pieters XX gr.,; item Sinterniclaes gilde IX s. IIII d. Dit lant es met olle verhuerd III lb. XII s.p., so blijft ons zuvere XXXIX s. VIII d." (Ieper, archief O.C.M.W., nr. 280, f° 29 v: renteboek van het Sint-Jangodshuis gedateerd 1430).

67 Ieper, archief O.C.M.W., nr. 1292, 8 juli 1663: "...vette weede ende meers ghelegen butten de Meessen poorte daer de Roese placht te staen, 6 gemeten min 38 roeden"; de eigenaars van dit stuk grond waren: Arme Knechtenschool, het Belle godshuis, het godshuis van de H. Geest, de St.-Niklaasgilde en Frans Thybault.

68 Mus 1983, 139.

69 Prevenier 1983, 257-260.

70 Brussel, A.R.A., Fonds Papiers d'Etat et d'Audience, nr 28/618, vol. II, f° 67 v° - 74 r°; Cornillie 1950, 277.

264

tussen de Zillebekebeek (ten oosten) en de Tempelstraat (thans Dikkebusseweg, ten noordwesten), onder water gezet. Een eenvoudig retranchement (de huidige voorvesten) nabij de Rijselpoort, een redoute (nr 66) midden in de inundatie bij de Rijselseweg en een halve maan (L) ten oosten van de Komenstraat vervulde de fortificatie aan deze zijde van de stad⁷³. De oude Komenstraat wordt natuurlijk overstroomd en wordt door de huidige Komenseweg, die oorspronkelijk de zuidgrens van de inundatie van Mesen vormde, vervangen. Ook de Rijselseweg, die de scheiding uitmaakte tussen de inundatie van Mesen en Belle, moest rond 1700 opgehoogd worden om boven het waterpeil uit te stijgen⁷⁴. De onderwaterzetting gebeurde niet in één maal. Een stuk grasland ten westen van de Komenstraat en toebehorende aan het godshuis van de Hoge Zieken zal eerst in 1708 volledig geïnundeerd worden⁷⁵. Hetzelfde gebeurde met een stuk grond van 2 gemeten en 16 roeden ten oosten van de Rijselseweg (halfweg de Rijselpoort en de Komenseweg). Volgens een controle uitgevoerd in 1701 restte er nog 1 lijn 92 roeden, in 1705 nog 1 lijn 5 roeden, maar in 1707 wordt deze post in de rekening nog enkel *pro memoria* genoteerd⁷⁶. De overstroming was waarschijnlijk volledig uitgevoerd tegen 1708. Er werd immers verwacht dat de Geallieerden onder leiding van Marlborough de stad Ieper zouden belegeren. Dit gebeurde echter niet.

In een rapport van 10 januari 1685 laat de Ieperse magistraat vastleggen hoe groot de schade van de bouw van de vesting van Vauban was. De omgeving van de stad werd in verschillende stukken opgedeeld en geletterd van A tot I⁷⁷. Kaart G had betrekking op het deel tussen de Komen- en de Mesenstraat (nu Rijselseweg). De oppervlakte bedroeg 107

gemeten 81 roeden. Hiervan werden 5 gemeten 1 lijn 26 roeden gebruikt voor bouwwerken, terwijl 67 gemeten 2 lijnen 49 roeden geïnundeerd werden. De schadeclaim werd geraamd op 2.094 gulden (bouw) en 26.395 gulden (inundatie). Daarnaast werden nog 5 gemeten 2 lijnen 23 roeden beschadigd door het wegnemen van de bovenlaag bestemd voor de steenbakkerijen. Deze laatste gronden behoorden toe aan de Heer van Dentergem en lagen dichtbij de grens van het schependom⁷⁸.

2.15 AFBRAAK EN LAATSTE PROJECTEN

Deze situatie zou het bewind van keizer Jozef II overleven, niettegenstaande in het oorspronkelijke project van sloping tevens voorzien was de inundaties droog te leggen. Maar een militair rapport van 16 mei 1782 wees op het gevaar van gebrek aan drinkwater bij eventuele drooglegging⁷⁹. Dit belette evenwel niet dat de vesting Ieper in 192 loten verdeeld en openbaar verkocht werd in april 1782⁸⁰. Toch was het einde nabij. In 1852 besliste de Belgische regering dat de vesting Ieper geen reden van bestaan meer had en men stelde de volledige afbraak voor⁸¹. De bestaande vesten werden in juli 1856 in 99 loten verdeeld en in publieke veiling verkocht op 8 augustus 1856⁸². De '*Verdronken Weiden*' droegen de nummers 50 tot en met 60. Lot 50 (1 ha 16 a 16 ca) werd verkocht aan Edw. Hennion en de loten 51 tot en met 60 aan de heren Leon en Bruno Vandoorne, Pierre en Reine van Hoorelbeke, geneverstokers te Evergem bij Gent. De prijs bedroeg ongeveer 2.020 fr. per ha⁸³.

De bestemming van deze gronden wordt opnieuw ruraal en dit zou tot heden zo blijven. Wel deed stadsarchitect Gabriël Gits in 1938 een eerste voorstel om de '*Verdronken Weiden*' om te vormen tot een watersportcentrum. Dit project zou hij ca. 20 jaren later opnieuw bovenhalen. Het stadsbestuur was echter weinig geneigd hieraan gevolg te geven. In 1991 werd het plan heropgevestigd en werd beslist tot het uitgraven van een spaarbekken. Hiermee sloot men opnieuw aan bij een middeleeuwse traditie met dit verschil dat de huidige technologie de mens in staat stelt om zonder noemenswaardige moeilijkheden dit reservoir een gemiddelde diepte van 6 m te bezorgen. Er zal echter – en dit voor de eerste maal – schade aan de ondergrond aangebracht worden, zodat de archeologische opgravingen momenteel uiterst urgent zijn.

73 Vereecke 1858, 144-146.

74 Ieper, archief O.C.M. W., nr. 1194: "*Valideert over de deterioratie van tverhoogen de Waesten calchie...*".

75 Ieper, archief O.C.M. W., nr. 672, f° 78 r°.

76 Ieper, archief O.C.M. W., nr. 1194.

77 Deze kaarten werden uitgegeven door J. Declerc, 1988, 2, 369-396.

78 Brussel, A.R.A., Fonds Kaarten en Plans, handschriftelijke inventaris nr. 605. Handschrift 604 uit hetzelfde fonds moet ook gebruikt worden omdat de betaling van de schadevergoedingen lopen tot 1701.

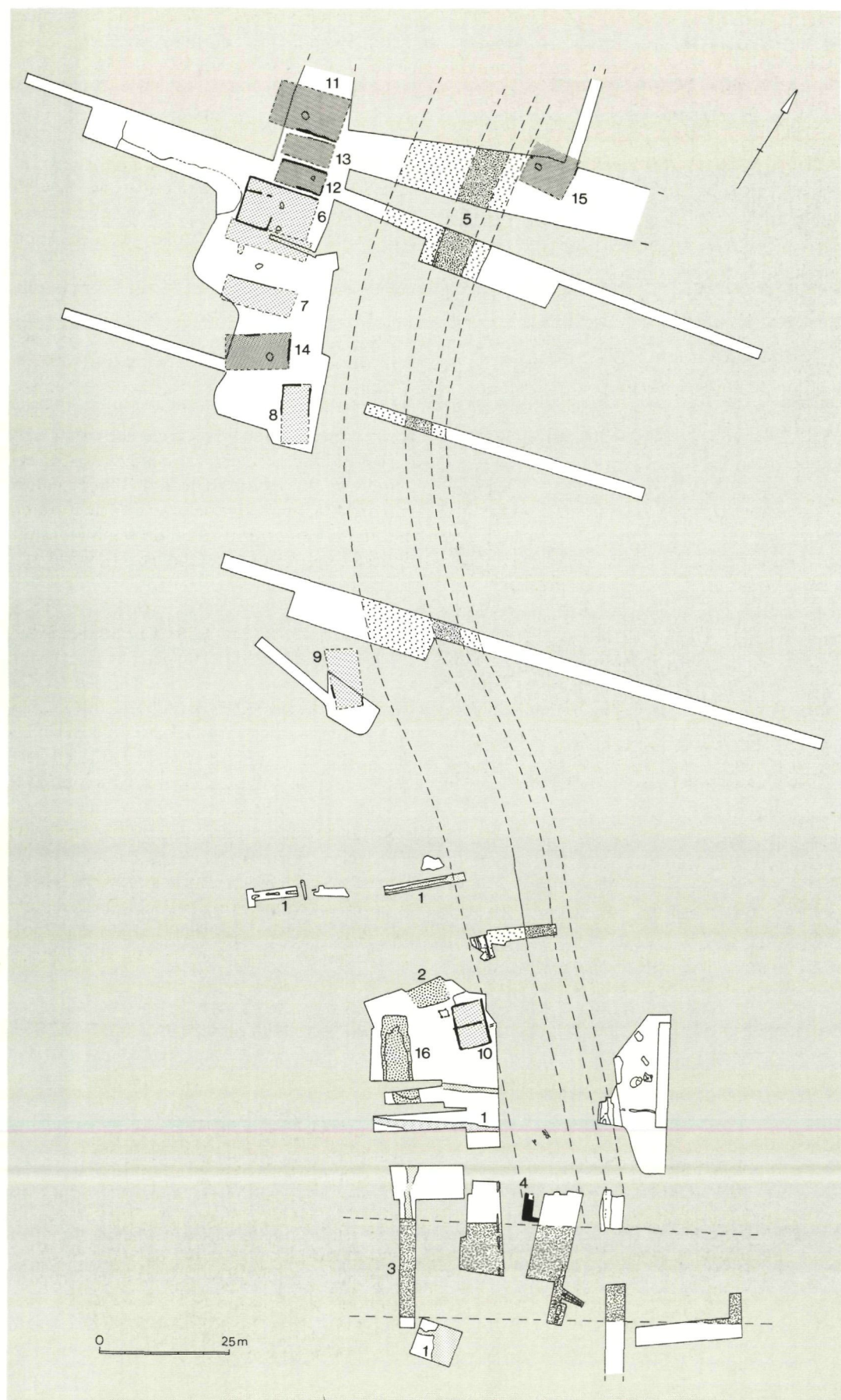
79 Brussel, A.R.A., Fonds Conseil des Finances, nr. 3252, f° 22.

80 Brussel, A.R.A., Fonds Conseil des Finances, nr. 3252, f° 24-29.

81 Vereecke 1858, 270.

82 Vereecke 1858, 278.

83 Beveren-Waas, Rijksarchief, Hypoteekkantoor Ieper, reeks 72, dln. 375-376. Mijn beste dank aan archit. Stef. Grimmelprez, die mij deze bron aanwees.

6 *Algemeen opgravingsplan.*
Plan général du secteur fouillé.

7 Oeververstevingen van een perceelsgreppel (ca. 1300).
Renforcement des berges d'un fossé parcellaire (vers 1300).

84 Tijdens de prospecties en het eigenlijke onderzoek kwamen op diverse plaatsen Gallo-Romeinse vondsten aan het licht. Deze blijken hoofdzakelijk uit de 2de eeuw te dateren.

85 De metalen voorwerpen werden voor een groot deel door de heer P. Van Wanzele ingezameld. De studie ervan werd toevertrouwd aan de heer St. Vandenberghe, adjunct-conservator van de Brugse Musea. Aan beiden onze welgemeende dank.

8 Houten kommetjes uit de perceelsgreppels (ca. 1300).

Ecuelles en bois recueillies dans les fossés parcellaires (vers 1300).

3 De archeologische bevindingen van de campagne 1993

door Stephan Van Bellingen & Marc Dewilde

Het archeologisch onderzoek leverde sporen en vondsten op die twee, opeenvolgende occupatiefasen weerspiegelen⁸⁴. Een fossiel percelleringssysteem en enkele kuilen worden afgedekt door een 'ophogingspakket', waarop zich in de 14de eeuw een intense bewoning ontwikkelde. Woonhuizen, ateliers en werkkuilen waren langs de noord-zuid verlopende Komen- of Voldersbeek en Komenstraat gegroepeerd (fig. 6). Ook werden sporen gevonden van de 14de-eeuwse stadsgracht ('*Uterste Veste*') en een stadspoort (*Nieuwe Komenpoort*). Het vondstenmateriaal is overvloedig. Naast de onvermijdelijke schervenberg werden heel wat houten, lederen en metalen⁸⁵ voorwerpen en afval van artisanale activiteiten geborgen. Al dit materiaal moet evenwel nog samen met het consumptieafval en de staalnames uit diverse contexten nader onderzocht worden.

3.1 EEN FOSSIEL PERCELLERINGSSYSTEEM

Tijdens het onderzoek in de zuid-oostelijke sector van de '*Verdronken Weiden*' werden op diverse plaatsen greppels (fig. 6: 1) aangesneden. Zes oost-west gerichte greppels mondden aan de oostzijde uit in de Komenbeek. Daarnaast werd op ca. 20 m ten westen van de Voldersbeek een parallelle greppel ontdekt. De grachtjes hebben een gemiddelde breedte van ca. 1 m en konden over een minimale lengte van ongeveer 40 m gevolgd worden. De doorsnede ervan is komvormig. Dat de greppels

9 *Artisanale kuil in de zuidelijke zone (ca. 1300).*
Fosse artisanale dans le secteur méridional (vers 1300).

een vrij belangrijke rol speelden in de afwatering van het terrein blijkt uit het feit dat ze minstens één maal werden hergraven. De oevers waren afgezet met in de grond geheide paaltjes en vlechtwerk. Waar de grachtjes uitmondten in de Komenbeek was deze oeverversterking voorzien van een aantal horizontale balkjes (fig. 7). In de vulling van deze grachtjes werd relatief veel archeologisch materiaal aangetroffen. Hoofdzakelijk kwamen ceramiek, lederresten, metalen en houten voorwerpen voor (fig. 8).

De zowel binnen als buiten de 'Uterste Veste'⁸⁶ aangesneden grachtjes wijzen er op dat dit grachtenpatroon reeds vóór 1302-1328, de periode van de aanleg van deze tweede stadsomwalling, bestond. De afstand tussen de diverse grachtjes lijkt variabel, maar dit gegeven zal tijdens de volgende opgravingscampagnes moeten geverifieerd worden. Wel staat bijna vast dat het geheel omstreeks 1325 werd afgedekt door een nivelleringslaag. In dit, relatief ver van de stad gelegen, areaal is dus reeds in de 13de eeuw een aanvang gemaakt met de organisatie van de afwatering en de opdeling van het terrein. De ingebruikname ervan of de intentie ertoe spreekt dan ook voor zich.

3.2 EEN ARTISANALE WERKKUIL

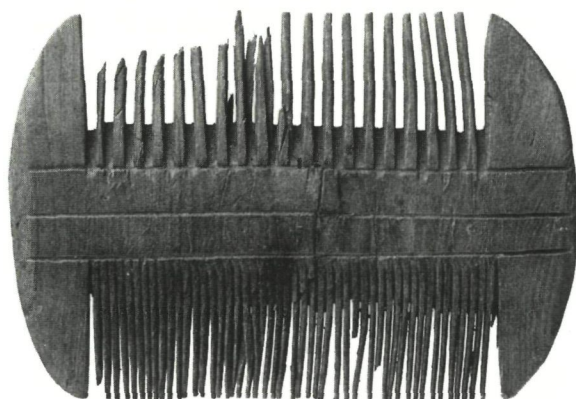
Tussen de diverse elementen van het percelleringssysteem werd tot nu toe op één plaats een kuil (fig. 6: 2) aangesneden die stratigrafisch in dezelfde sequentie kan geplaatst worden als de greppels. Het gaat om een trogvormige uitgraving van ca. 4 m bij 9 m met

10 *Dakruiter (ca. 1300).*
(Bewaarde hoogte: 30 cm).
Epi de faitage (vers 1300).
(Hauteur conservée: 30 cm).

86 Een Noord-Zuid verlopende greppel werd trouwens doorsneden door de zgn. 'Uterste Veste'.

11 *Essehouten kam*
(ca. 1300). *Schaal 1:1.*
Peigne en frêne (vers
1300). Echelle 1:1.

een vlakke bodem en een diepte van 1,80 m (fig. 9). De onderste vulling is zeer humeus en bestaat uit enkele tientallen vloeilagjes.

Vermoedelijk werd de kuil voor artisanale doeleinden (vollers, leerlooiers?) gebruikt. Naderhand werd ze als afvalkuil aangewend. In de humeuze opvulling werd een vrij imposante hoeveelheid *archaeologica* aangetroffen. Het gaat vnl. om aardewerk (fig. 10), maar ook lederbewerkingsafval, werktuigen, etensresten en een essehouten kam (fig. 11). In deze structuur werd eveneens een 7-tal munten ontdekt die ons toelaten de vulling in de late 13de of het begin van de 14de eeuw te dateren. De kuil wordt net zoals de perceelsgreppels afgedekt

door een 'ophogingspakket' dat vermoedelijk omstreeks 1325 werd opgeworpen.

3.3 DE 'UTERSTE VESTE' door Marnix Pieters

Bij de aanleg van de '*Uterste Veste*' werden de buitenwijken van Ieper binnen een 7,5 km lange vestingsgordel opgenomen. De opgravingen hebben aangetoond dat deze stadsomwalling uit een enkelvoudige gracht (fig. 6: 3) met trogvormig profiel bestond, die ca. 18 m breed en tot 1,75 m diep was (fig. 12). Het tracé van de '*Uterste Veste*' kon over een lengte van ongeveer 600 m vastgesteld worden.

Op één plaats werd een volledige doorsnede door de stadsgracht gemaakt. De grachtvulling, met een bewaarde dikte van 1,75 m, bestaat uit een afwisseling van kleiige, lemige en zandige lagen. Klei vertegenwoordigt iets meer dan de helft van het geobserveerde volume. Roestvlekken zijn aanwezig tot op 50 cm diepte. Het gedeelte daaronder bevindt zich onder de permanente grondwatertafel.

Bij de kleilagen neemt van onder naar boven in het profiel de hoeveelheid organisch materiaal toe. De bovenste kleilagen zijn immers zwart, de onderste grijsgroen van kleur. Deze toename van organisch materiaal is een gevolg van een verhoogde plantengroei naarmate de gracht ondieper wordt ten gevolge van de geleidelijke dichtslibbing.

12 *Doorsnede van de*
'Uterste Veste' (1302-
1336).

Coupe de la deuxième en-
ceinte (1302-1336).

Merkwaardig zijn de twee zandpakketten die zich in de stratigrafie bevinden. Deze komen enkel voor aan de stadszijde en wiggen uit naar het centrum van de gracht. Zij vormen een indirect argument om aan de stadszijde het bestaan van een wallichaam te veronderstellen. Ten eerste wijst de asymmetrische positie van de zandlagen in de grachtvulling op een inspoelen vanuit één richting. Ten tweede kan dit zand, door zijn normale positie in de geologische stratigrafie van het site, enkel midden in de kleiige opvullingspakketten belanden (fig. 13) als het op één of andere manier wordt omhoog gebracht. Een opgeworpen wal ligt dan als verklaring voor de hand. Het wallichaam zelf kon archeologisch niet vastgesteld worden door de aan de opgravingen voorafgaande grootschalige nivelleringswerken van het terrein.

De textuur van de grachtvulling, onderaan hoofdzakelijk zware bezinkingsklei, wijst op een milieu met weinig energie m.a.w. met stilstaand of heel zwak stromend water. Bij de kleiige grachtvulling springt de afwezigheid van afval in het oog. Deze stadsgracht werd zeker niet gebruikt als stortzone. Dit fenomeen werd ook vastgesteld in de 16de-eeuwse stadsgracht van Parijs⁸⁷. Een mogelijke verklaring hiervoor is te vinden bij de militaire overheid die toezicht hield op de stadsgrachten en de bewoners verbood ze als stortplaats te gebruiken.

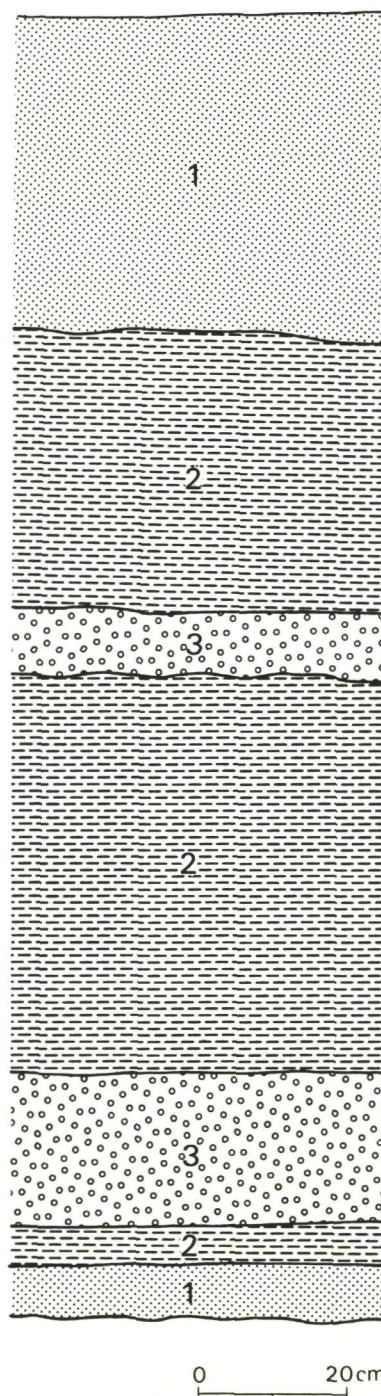
De lemige pakketten bovenaan de stratigrafie sluiten dit aquatisch gedeelte af en lijken colluviaal in oorsprong.

3.4 DE NIEUWE KOMENPOORT

Op de kruising van de 'Uterste Veste' en de Komenstraat werden resten van de 'Nieuwe Komenpoort' vrijgelegd. Deze werden in de winter van 1993-1994 in een ijtempo en in zeer moeilijke omstandigheden partieel onderzocht. Het vrijgelegde deel (fig. 6: 4) heeft een L-vorm, meet 5,40 x 3,85 m en was opgetrokken uit gele polderbakstenen (25 x 12 x 6 cm) (fig. 14).

Tijdens de opgravingscampagne van 1993 konden eveneens enkele elementen van het bruggehoofd aan de buitenzijde van de stad en een aantal restanten van de brug vrijgelegd worden. De onderbouw van het bruggehoofd was opgetrokken uit rode en gele bakstenen (25 x 12 x 5 cm). De restanten die een U-vorm aannamen hadden een bewaarde lengte van ca. 6 m en een breedte van ca. 4,50 m. De uitspringende delen, die naar het zuiden toe verliepen,

waren in gele polderbakstenen opgetrokken, terwijl het dwarse deel uit rode bakstenen was samengesteld. Dat de stadsgracht voor problemen kon zorgen, blijkt uit het feit dat een deel van de funderingen van het bruggehoofd afscheurde en in de gracht dreigde weg te zakken. Aan de westzijde van het bruggehoofd werden enkele resten van de oeverbeschoeiing van de Komenbeek aangetroffen. Van de brug konden op diverse plaatsen palen vrijgelegd worden. Enkele van de brugpijlers werden ge-

13 Vulling van de 'Uterste Veste' (na 1383):

1: leem;

2: klei;

3: zand.

Remplissage de la deuxième enceinte (après 1383):

1: limon;

2: argile;

3: sable.

87 Brunet-Villate et al. 1991.

14 Overblijfsel van de 'Nieuwe Komenpoort' (1307-1336).

Vestiges de la 'Nieuwe Komenpoort' (1307-1336).

recupereerd. Dendrochronologisch onderzoek zal ons waarschijnlijk interessante gegevens kunnen verstrekken omtrent de bouwdatum van de brug. Mogelijk werd deze brug in een latere fase vervangen door een dam, die het mogelijk maakte om de Komenstraat te laten functioneren tot diep in de 17de eeuw.

Met de vergaarde informatie is het evenwel een onbegonnen zaak om zich aan een reconstructie van de 'Nieuwe Komenpoort' te wagen. We menen echter wel te mogen aannemen dat het hier om een combinatie van een waterpoort en een traditionele stadspoort gaat. Ter hoogte van de wal en/of de 'Nieuwe Komenpoort' werd de Komen- of Voldersbeek intentioneel versmald. De beschoeiing bestond uit aangepunte en in de grond geheide palen en hori-

zontaal aangebrachte planken. Een van de palen vertoonde een merk, meer bepaald een omgekeerde letter A. Dendrochronologisch onderzoek zal ons ongetwijfeld ook hier interessante gegevens kunnen verstrekken omtrent de datering van deze beekbeschoeiing.

Over de datering van de 'Nieuwe Komenpoort' zijn we dank zij de stadsrekeningen en andere *archivalia* iets beter ingelicht. In een aantal betalingen van 9 augustus tot 11 november 1315 worden arbeiders betaald voor werkzaamheden uitgevoerd tussen 'les 2 portes de Komen'⁸⁸. Dit doet veronderstellen dat de nieuwe poort er in 1315 reeds stond of althans gestaan had. Dit neemt echter niet weg dat in het voorjaar van 1326 nog diverse werken worden uitgevoerd, o.a. aan de bedaking⁸⁹. Het gaat hier om de afwerking van het gebouw. Wanneer de Vlamingen in 1329 bij Cassel worden verslagen, komt evenwel het bevel om de versterkingen af te breken, wat ook vrijwel onmiddellijk gebeurt. Maar reeds in 1331 worden de gedempde grachten heruitgegraven en een nieuwe brug gebouwd ter hoogte van de 'Nieuwe Komenpoort', die op haar beurt in 1336 opnieuw wordt opgetrokken. De funderingen in gele bakstenen die tijdens het onderzoek werden aangesneden horen heel waarschijnlijk tot deze laatste constructie.

3.5 DE KOMENSTRAAT

Een van de belangrijkste verkeersaders in de voormalige Sint-Michielswijk was ongetwijfeld de 'Cominstrate' of Komenstraat (fig. 6: 5). Vóór de ontwikkeling van de 'voorgeborghen' bestond deze baan waarschijnlijk als een eenvoudige landweg, waarvan het tracé in belangrijke mate werd bepaald door het kronkelend verloop van de Komenbeek. Bij de afwerking van de Komenpoort in 1326 ging men over tot een verbetering van deze uitvalsweg. In de stadsrekeningen vinden we een 'commun-brief' van 4 januari 1326 waarin men een betaling uitvoerde voor de levering "van erde ende zavele de straten meide te hoghene ter Cominstrate"⁹⁰. In een gelijkaardig document van 8 maart 1326 lezen we "van 16 daghen ende 2 halve met kerren met parden, voerende erde ter Cominporte de strate meide te hoghene"⁹¹. We

15 Riool aangebracht onder de Komenstraat (1326).

Egout construit sous la rue de Comines (1326).

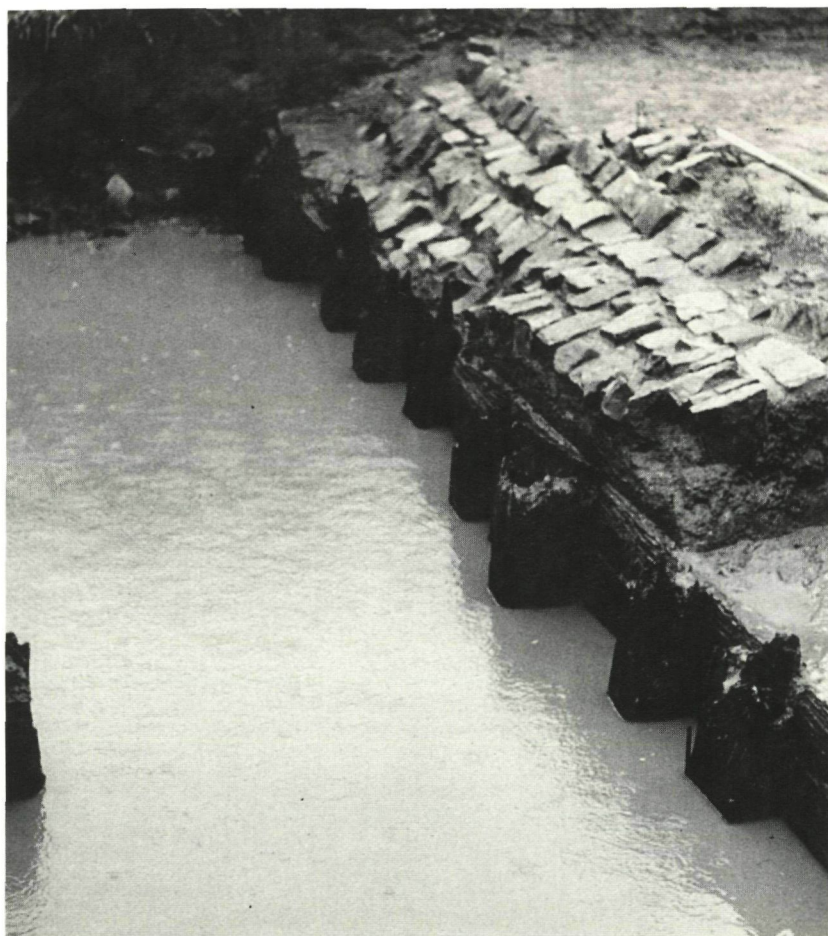
krijgen tevens de indruk dat de werkzaamheden eerder in het centrum van de stad werden aangevat en dat deze werden uitgebreid in de richting van de 'Nieuwe Komenpoort'.

Tijdens het onderzoek van 1993 werd de Komenstraat op diverse plaatsen aangesneden, evenals de aan de westzijde vloeiende Komenbeek. De baan is opgebouwd uit een ophogingspakket van zandleem, waarboven een dunne laag van keien en kalksteenfragmentjes werd aangebracht. Boven deze onderbouw waren kasseien gelegd, die op één plaats nog *in situ* werden aangetroffen.

Bij de aanleg van de Komenstraat werd duidelijk rekening gehouden met de afwatering van de baan. Enerzijds vertoont het wegdek een gebombeerde doorsnede, anderzijds werd de straat aan de westzijde geflankeerd door de Komenbeek en aan de oostzijde door een V-vormige gracht. Deze laatste was minder diep dan de beek en kon bijgevolg minder water verwerken. Om bij overvloedige regenval overstromingen te vermijden, werd onder het wegdek, loodrecht op de as van de straat, een riool (fig. 15) aangebracht. Dit 'overloopsysteem' was volledig opgebouwd uit platte kalksteenblokken. Om te voorkomen dat te veel organisch materiaal de riool zou kunnen verstopen, was aan de grachtzijde een houten 'deurtje' voorzien.

De Komenbeek vormde ongetwijfeld een ideaal afwateringskanaal voor de Komenstraat, maar bracht tevens problemen met zich mee wat de stabiliteit van de baan betreft. Om het afglijden van het wegdek te voorkomen werd aan de beekzijde een beschoeiing (fig. 16) aangebracht. Deze bestond uit zware, in de grond geheide palen waarachter zich eikenhouten planken bevonden. Het zeer humeuze, kleiige vullingspakket van de beek pulde uit van archeologische objecten. Benevens de gebruikelijke massa aardewerk werden tal van lederen en metalen voorwerpen (fig. 17) ontdekt. Opvallend is ook het vrij grote aantal mijten van Lodewijk van Nevers (1322-1346) die in deze vulling werd gevonden⁹². Ze tonen samen met het overige materiaal aan dat dit deel van de stadswijk haar bloeiperiode kende in het tweede kwart van de 14de eeuw.

Aan weerszijden van de Komenstraat werden diverse woningen en bijhorende werkruimten of ateliers aangesneden. Om vanop de Komenstraat de gebouwen ten westen van de beek te bereiken, werden op enkele plaatsen bruggetjes over de Komenbeek aangelegd. Of elke woning over een eigen bruggetje beschikte is vooralsnog onduidelijk.

16 Oeverbeschoeiing van de Komenbeek (ca. 1326). Renforcement de la berge du 'Komenbeek' (vers 1326).

3.6 DE GEBOUWEN

3.6.1 De woningen

Het meest uitgestrekte gebouw dat tot op heden werd vrijgelegd is gelegen ten westen van de Komenstraat en heeft een maximaal bewaarde lengte van ca. 14,40 m en een breedte van ca. 8,25 m. Van deze constructie (fig. 6: 6) bleven de bewaarde sporen beperkt tot enkele funderingsfragmenten en een serie puinbanen. Aan de straatzijde in het oostelijk en het zuidoostelijk gedeelte waren alle sporen uitgewist.

In het gebouw kunnen drie delen onderscheiden worden, nl. een gang en twee kamers. De gang, die aan de noordzijde gelegen is en de hele lengte van de woning bestrijkt, heeft een breedte van 1,50 m (*intra muros*). Hierlangs kon men het achterhuis of de tuin, waar zich een aantal lichtere constructies bevonden, bereiken. Een kamer bevond zich achteraan het huis en was 5,50 bij 6,40 m groot. Via de gang kon men zich naar het ander vertrek begeven. Deze kamer, die een deel van de gang incor-

92 De aangetroffen munten werden gereinigd en geïdentificeerd door Frans De Buyser (I.A.P.), waarvoor onze dank.

17 Enkele wapens aange-
troffen in de Komenbeek.
Quelques armes découvertes
dans le 'Komenbeek'

poreerde, blijkt de enige verwarmde kamer geweest te zijn. In het westelijk deel ontdekten we sporen van een bakstenen haardvloer, waar- rond de leem roodgeblakerd was. De voorste ruimte had een breedte van ca. 7,60 m (*intra muros* en inclusief het ganggedeelte) en een maximaal bewaarde lengte van 7,65 m.

We mogen aannemen dat deze woning van een verdieping voorzien was. De poeren in de voorste kamer wijzen hierop. Deze steunpun- ten zijn opgetrokken uit baksteen en quasi vierkant (gemiddelde zijde van 0,35 m). Over het verdere uitzicht van het gebouw zijn de inlichtingen eerder schaars. Vermoedelijk gaat het hier, net zoals bij de overige ontdekte hui- zen, om een eenvoudige woning gebouwd in houten steunend op een bakstenen onderbouw. Deze funderingen werden vaak met recupe- ratiemateriaal samengesteld, dit blijkt o.a. uit het feit dat in de noordwestelijke hoek van het gebouw een volledige, kalkstenen vijzel⁹³ om- gekeerd in de grond werd gestopt en als fun- deringselement fungeerde, alsook uit de vaak halve of kleinere baksteendelen die in de onder- bouw werden verwerkt. Dat we met houten woningen te maken hebben, menen we te mo- gen afleiden uit de vondst van een plank die

mogelijk als gevelement diende en uit de totale afwezigheid van hutteleem.

Een andere vrij grote, vrijgelegde ruimte beslaat een oppervlakte van minimum 6 bij 11,50 m (fig. 6: 7). Ondanks het feit dat de langsgevels volledig waren weggebroken blijkt uit een aantal sporen, o.a. enkele kalkstenen steunpunten, dat de ruimte in twee kamers was opgesplitst. De funderingsmuurtjes van het gebouw zijn opgetrokken uit gele en spora- disch rode bakstenen en baksteenfragmenten. Herbruikmateriaal blijkt ook hier aangewend geweest te zijn.

Op ca. 27 m ten zuiden van de eerste woning treffen we een derde huis (fig. 6: 8) aan. Het is eveneens op een bakstenen onder- bouw gefundeerd en is met de langsgevel naar de Komenstraat georiënteerd. Het grootste deel van de uit recuperatiemateriaal opge- trokken funderingen werd na het verlaten en de verwoesting van het gebouw grotendeels uitgebroken. In tegenstelling tot de eerste constructie hebben we hier met een zeer een- voudige woning te maken die ca. 9 bij 5 m groot was (*intra muros*). Of het gebouwtje in twee kamers was opgesplitst, kon niet met zekerheid achterhaald worden. De aanwezig-

93 Deze vijzel werd aange- troffen tijdens het onderzoek dat J. Termote (Stedelijke Archeologische Dienst van Ieper) op het site uitvoerde. Het voorwerp berust thans in het 'Stedelijk Museum' te Ieper.

heid van een aantal in elkaars verlengde liggende kalksteenblokken sluit de mogelijkheid niet uit dat centraal een houten wand was aangebracht. Aan de binnenzijde werden op enkele plaatsen kleine steunbeertjes aangetroffen, een fenomeen dat ook op andere plaatsen werd vastgesteld. Mogelijk kunnen deze kleine steunelementen in verband gebracht worden met de ondersteuning van het dakgebinte. De aanwezigheid van een verdieping mag, gezien de zeer lichte constructie, uitgesloten worden. De datering wordt, onder voorbehoud, in het tweede kwart van de 14de eeuw geplaatst.

Een volgende constructie die, onder voorbehoud, als een woning geïnterpreteerd wordt, bevindt zich ca. 40 m ten zuiden van het eerst besproken gebouw. Van dit huis (fig. 6: 9) konden slechts enkele elementen van de beide langshevels vrijgelegd worden. De overige delen waren uitgewist of verstoord door bomkraters uit Wereldoorlog I. De breedte van deze woning bedraagt 5,50 m (*intra muros*). De lengte kon niet meer bepaald worden. De langshevel was op de Komenstraat gericht.

Een laatste gebouw, dat zich deze keer in de onmiddellijke omgeving van de Komenpoort bevond, kende twee fasen (fig. 6: 10 en fig. 18). In een eerste periode, die omstreeks 1320-1325 gesitueerd wordt, werd een eerste huis opgetrokken van ca. 9 bij 4,50 m. Deze woning was met de langshevel naar de Komenstraat georiënteerd. Het gaat ook hier om een vrij eenvoudige woning opgetrokken op een bakstenen basis. Het bouw materiaal vertoont diverse formaten en vaak gaat het slechts om halve of kleinere fragmenten. Het gebouw was opgedeeld in twee kamers. Vermoedelijk bevond zich in het zuidelijke vertrek een haard. De aanwezigheid in de zuidoostelijke hoek van de kamer, van een ingegraven, hoogversierde kan, die vermoedelijk als doofpot werd gebruikt, kan in die richting wijzen. Wanneer deze woning juist verdween kon niet met zekerheid bepaald worden, maar dit gebeurde vermoedelijk omstreeks het midden van de 14de eeuw.

Op de plaats van deze constructie verrees vrij snel een nieuwe woning waarvan de oriëntatie lichtjes afwijkt, maar die ook met de langshevel naar de straat gericht is. In tegenstelling tot het gebouw uit het tweede kwart van de 14de eeuw bestond dit huis uit slechts één grote kamer. In het noordelijk deel van de oostelijke wand vertrok een afvoergoot die deels uit baksteen en deels uit hout was samengesteld en naar de Komen- of Voldersbeek liep.

18 *Funderingen van de huizen bij de 'Nieuwe Komenpoort'.*

Fondations des maisons près de la 'Nieuwe Komenpoort'.

3.6.2 *De werkruimten*

Benevens de woningen werden op diverse plaatsen in de onderzochte zone lichte constructies aangetroffen die als ateliers geïnterpreteerd worden. Net zoals alle tot nu toe vrijgelegde woningen bevinden zij zich, op één uitzondering na, ten westen van de Komen- of Voldersbeek. Gezien de zeer lichte opbouw van deze werkruimten zijn de sporen vaak zeer fragmentarisch bewaard gebleven.

Een eerste werkplaats (fig. 6: 11) situeert zich 13 m ten noorden van het grootste huis. De wanden van dit atelier, dat nog maar gedeeltelijk kon vrijgelegd worden, werden zorgvuldig opgeruimd. Enkel aan de zuidzijde bleef een duidelijke puinbaan bewaard. Deze

19 *Haardvloer in een atelier.*

Atre dans un atelier.

20 *Eikehouten deur ontdekt in een afvalkuil (tweede kwart 14de eeuw).*

Porte en chêne trouvée dans un dépotoir (deuxième quart du 14ème siècle).

heeft een lengte van ongeveer 6,35 m, wat ons een minimum lengte van deze constructie geeft. Op 1 m ten noorden ervan werden op twee plaatsen kalksteenblokken gevonden die mogelijk in verband mogen gebracht worden met de ondersteuning van een dak.

In de westelijke helft van de constructie troffen we de restanten van een haardvloer (fig. 19) aan. De opbouw van de haard valt op door het feit dat deze is samengesteld uit aardewerkscherven. Het betreft zowel oxiderend als reducerend gebakken ceramiek en de gebruikte fragmenten blijken zowel tot open als gesloten vormen te hebben behoord. Het bewaarde gedeelte meet 1 m bij 0,85 m. Op ongeveer 2 m ten oosten van de haard werd een grote, grijze voorraadpot aangetroffen die in de vloer ingegraven zat.

Net ten noorden van het huis met de drie gedeelten werd een tweede gebouwtje (fig. 6: 12) vrijgelegd dat we als een werkruimte mogen interpreteren. Tussen het huis en het atelier bevond zich een smalle strook van ca. 0,50 m, een fenomeen dat we trouwens ook bij de andere aanpalende gebouwen vaststelden. De uitbraaksporen en de nog gedeeltelijk aanwezige funderingsmuurtjes zijn relatief goed bewaard. Deze elementen bestaan hoofdzakelijk uit rode bakstenen (ca 25 x 12 x 5 cm), alhoewel hier en daar ook gele polder-

bakstenen werden verwerkt. De aanwezigheid van talrijke halve en kleinere baksteenfragmenten doen vermoeden dat ook hier herbruikmateriaal werd aangewend. Deze werkruimte beslaat een oppervlakte van 4,30 bij 8,50 m (*intra muros*) en was voorzien van een kleine haard (ca. 0,70 x 0,45 m) in de oostelijke helft van de ruimte. Deze haard, die slechts gedeeltelijk was bewaard, was volledig uit gele polderbakstenen opgebouwd. Over de aard van de activiteiten die in dit atelier werden uitgevoerd zijn we vrij slecht ingelicht. Wel werden in de onmiddellijke omgeving resten van lood- en ijzerbewerking ontdekt. Verder onderzoek zal evenwel meer klaarheid moeten brengen omtrent de ambachtstlui die hier werkzaam waren.

Tussen de twee reeds beschreven ateliers werden enkele vage sporen aangesneden die mogelijk ook met een werkplaats (fig. 6: 13) in verband kunnen gebracht worden. De bewaarde resten zijn echter zeer fragmentarisch. De ruimte blijkt een breedte van 5,10 m gehad te hebben, terwijl de lengte van het gebouwtje niet kon bepaald worden. De weinige funderingselementen die nog *in situ* werden aangetroffen, waren opgetrokken in gele polderbakstenen van het traditonele formaat (25 x 12 x 5 cm). In diverse delen van het atelier werden kalksteenblokken gevonden, die weliswaar niet op hun oorspronkelijke plaats lagen. Mogelijk werden deze aangewend als steunpunt voor palen die een dakgebinte ondersteunden.

Op een tiental meter ten zuiden van het belangrijkste huis vonden we eveneens funderingselementen. Vermoedelijk hebben we ook hier met een werkruimte (fig. 6: 14) te maken. Het is echter moeilijk de afmetingen van deze constructie te bepalen, maar een minimum lengte van 6,50 m en een minimale breedte van 5,50 m kan vooropgesteld worden. De bewaarde funderingselementen zijn volledig uit gele polderbakstenen samengesteld en in vergelijking met de overige muurtjes zeer verzorgd afgewerkt. Het is opvallend dat hier geen

21 *Houten vijzelstamper (?) aangetroffen in een afvalkuil (tweede kwart 14de eeuw). Lengte: 92,5 cm.*

Pilon de mortier (?) en bois découvert dans un dépotoir (deuxième quart du 14ème siècle). Long.: 92,5 cm.

22 *Lakenloodjes. Schaal 2:1.*

Plombs à drap. Echelle 2:1.

herbruikmateriaal werd aangewend. Mogelijk kan hierin een reden gezien worden voor de systematische en grondige uitbraak van deze onderbouw. Tevens vergemakkelijkt de aanwezigheid van talrijke bomkraters uit Wereldoorlog I geenszins de interpretatie van de sporen.

De enige constructie die we, tijdens onze eerste opgravingscampagne, ten oosten van de Komenstraat gedeeltelijk onderzochten blijkt ook een atelier (fig. 6: 15) te zijn. De afmetingen ervan konden nog niet bepaald worden, wel blijkt dat de ruimte een minimale lengte van 9 m had. Binnen dit atelier troffen we eveneens een weliswaar klein restant van een haard bestaande uit aardewerkscherven, aan. Net zoals bij de haard uit het eerste atelier zijn hier zowel oxiderend als reducerend gebakken produkten verwerkt. In de bodem van deze werkruimte werd eveneens een ingegraven pot aangetroffen die mogelijk als doofpot diende.

3.6.3 Afvalkuilen

Ten westen van de woningen werden op diverse plaatsen stortlagen aangesneden. Deze werden tijdens de campagne van 1993 slechts in beperkte mate bestudeerd. In de meest be-

dreigde sector werd ten westen van de woning aan de Komenpoort een grote kuil (fig. 6: 16) vrijgelegd. Deze uitgraving besloeg een oppervlakte van ca. 5,35 m bij ca. 17,50 m, had een trogvormig profiel en een maximaal bewaarde diepte van ca. 1,50 m. In het vullingspakket van deze put moeten twee fasen onderscheiden worden, nl. de eigenlijke stortlaag en de posterieure vullingslaag. De afvallaag bestaat uit een humeuze, lemige kleilaag. In deze vulling, die blijkbaar vrij snel tot stand kwam, werden enkele opmerkelijke, houten voorwerpen aangetroffen, zoals een eikehouten deur (fig. 20), een fragment van een meubel en een vijzelstamper(?)⁹⁴ (fig. 21). In hetzelfde pakket werden ook twee munten aangetroffen, nl. een denier van Filips de Schone (1286-1314) en een mijt van de Vlaamse Graaf Lodewijk van Nevers of van Crécy (1322-1346). Een datering in het tweede kwart van de 14de eeuw lijkt ons bijgevolg best aannemelijk.

4 Nabeschouwingen

Het onderzoek dat in 1993 in de 'Verdronken Weiden' werd uitgevoerd, werpt reeds een nieuw licht op de ontwikkeling en de organisatie van het oostelijk deel van de verdwenen Sint-Michielswijk. De oudste sporen die tot op

94 We wensen langs deze weg een woord van dank te richten tot de heer Johan David, Conservator van het Museum voor Oudere Technieken te Grimbergen, die ons zeer bereidwillig zijn advies verstrekke bij de identificatie van dit voorwerp en een reeks andere werktuigen.

heden werden gedetecteerd, kunnen op basis van de vondsten omstreeks 1300 gesitueerd worden. De Sint-Michielsparochie, die voor het eerst in 1249 werd vermeld, geeft ons de indruk pas tijdens het laatste kwart van de 13de eeuw aan uitbreiding toe geweest te zijn. De oudste sporen beperken zich tot een percelleringsstelsel en een kuil die mogelijk met een artisanale activiteit in verband kan gebracht worden. De aanwezigheid van deze werkput, die in het begin van de 14de eeuw als afvalkuil werd aangewend, laat vermoeden dat er zich in de onmiddellijke omgeving ook woningen en ateliers bevonden. De ontdekking van talrijke lederresten en -afval tonen aan dat in de nabijheid aan lederbewerking werd gedaan.

Vermoedelijk omstreeks 1310-1325 werd het zuidelijke deel van het terrein opgehoogd en ging men over tot de systematische inplanting van een lintbebouwing. Deze bestond uit een reeks huizen, veelal met de langsegevel naar de straat gericht, en een serie werkruimten die zich langs de Komenstraat bevonden. De huizen zijn opgetrokken in hout en rusten op een bakstenen onderbouw. Ze zijn gemiddeld 11 x 5,85 m groot en bestaan meestal uit twee kamers. Eén huis valt op omwille van de afmetingen en de aanwezigheid van drie gedeelten, namelijk twee kamers en een gang.

De ateliers vertonen meestal een lichtere constructie en het gebruik van poeren komt er veelvuldig voor. Deze werkruimten beslaan meestal een gemiddelde oppervlakte van 6,30 m bij 4,55 m. De vondst van talrijke loden strips en bolletjes, alsook van ijzerslakken laat veronderstellen dat hier o.a. aan metaalbewerking werd gedaan. Uit de *archivalia* weten we dat de wijk vooral werd bewoond door vollers. De aanwezigheid van talrijke lakenloden (fig. 22) kan hierdoor verklaard worden. In diverse ateliers werden haarden aangetroffen, waaronder twee samengesteld uit aarde-werkscherven. Deze vorm blijkt eerder zeldzaam te zijn en vergelijkingen zijn ons enkel bekend uit Lomprez (prov. Luxemburg)⁹⁵, Lincoln⁹⁶, Westbury en West Cotton (GB)⁹⁷. Andere haarden waren opgebouwd uit rechtop in de grond aangebrachte dakpannen.

Het tracé van de Komenstraat werd in belangrijke mate bepaald door de aanwezigheid van de Komenbeek die in de laat-middeleeuwse teksten de '*Vulresbeike*' wordt genoemd en ten westen van de straat liep. Deze straat heeft een breedte van ca. 7 m, wat vrij breed is

voor een middeleeuwse straat. Belangrijke straten in Parijs, zoals b.v. de *rue Saint-Denis*, de *rue Saint-Martin* en de *rue Saint-Jacques*, hadden slechts een breedte van 6 m en de breedste steenwegen in de Franse hoofdstad bereikten een maximale breedte van 8 à 9 m⁹⁸. De straat werd aan de oostzijde geflankeerd door een V-vormige gracht. Om wateroverlast te vermijden was onder de straat een riool aangebracht die het overtollige water van de gracht naar de Komenbeek kon leiden. Om het wegglijden van het wegdek, dat volgens de stadsrekeningen in 1326 werd aangebracht, te vermijden werd aan de beekzijde een beschoeiing voorzien. Deze bestond uit zware, ingeheide palen en horizontale planken. De bewoners van de huizen ten westen van de Komenbeek konden de straat bereiken via kleine bruggetjes.

In het zuidelijk gedeelte van de onderzochte zone kon een zeer klein gedeelte van de '*Nieuwe Komenpoort*' vrijgelegd worden. Deze werd tussen 1307 en 1326 gebouwd. Ook werd op diverse plaatsen de '*Uterste Veste*' of tweede stadsomwalling aangesneden, waarvan de aanleg omstreeks 1302 startte en die ca. 1328 werd voltooid. De stadsgracht had een komvormige doorsnede, was ca. 1,75 m diep en had een breedte van ca. 18 m. De gracht kende constant een traagstromend waterregime. Aan de binnenzijde was een aarden wal opgeworpen, die na 1383 quasi volledig werd genivelleerd. De gracht, die in de loop van de 14de eeuw regelmatig werd gereinigd, slibde na de verwoesting van de parochie in de zomer van 1383 geleidelijk dicht en werd duidelijk niet als stortzone aangewend.

Inmiddels is duidelijk geworden dat dit noodonderzoek veel informatie zal aanreiken over het leven in een laat-middeleeuwse, ambachtelijke wijk. De organisatie van de wijk, de infrastructuur, de huizenbouw, de technische kant van bepaalde artisanale activiteiten, de materiële cultuur van deze ambachtsslui en hun consumptiegewoonten zijn enkele van de talrijke aspecten die in dit onderzoek uitgebreid aan bod kunnen komen. Op die manier kan dan ook een beeld opgehangen worden van het ambachtelijk leven in Ieper, dat ongetwijfeld ook voor tal van andere naburige steden kan gelden. Bij dit alles kan alleen maar betreurd worden dat we slechts in staat zullen zijn een fractie van het voor handen zijnde materiaal te documenteren.

95 Inlichting verstrekt door de heer Philippe Mignot (Ministère de la Région Wallonne - Division des Monuments, Sites et Fouilles), waarvoor onze dank.

96 Informatie medege-deeld door Prof. Dr. F. Verhaeghe (N.F.W.O. en V.U. Brussel) waarvoor onze dank.

97 Chapman en Hurman 1991, 48-50.

98 Leguay 1984, 11-12.

RÉSUMÉ

**Le faubourg disparu de Saint-Michel à Ieper (prov. de Flandre Occidentale)
Rapport intermédiaire 1993**

Dans le cadre de l'aménagement d'un bassin de captage pour les eaux de la Vallée de l'Ieperlee, aux limites méridionales de la Ville d'Ieper (Ypres), l'*Instituut voor het Archeologisch Patrimonium* (I.A.P.) a entrepris, de mai à novembre 1993, une première campagne de fouilles dans les '*Verdronken Weiden*' (fig. 1-2). Les recherches menées jusqu'à présent permettent déjà d'avoir une nouvelle vision sur le développement et l'organisation de la partie orientale du faubourg disparu de Saint-Michel. Les traces les plus anciennes enregistrées à ce jour peuvent être situées vers 1300. La paroisse de Saint-Michel, qui est mentionnée pour la première fois en 1249, nous donne l'impression de n'avoir connu une expansion que vers la fin du 13ème siècle. Ces premiers vestiges se limitent à un système de parcellaire (fig. 7) et une grande fosse (fig. 9) qui fut probablement utilisée par des artisans. La présence de cette fosse, qui fut réutilisée au début du 14ème siècle comme dépotoir (fig. 10-11), laisse supposer que des maisons et des ateliers se trouvaient dans les environs immédiats. Les multiples restes de cuirs portent à croire qu'un ou plusieurs cordonniers occupaient l'endroit.

Probablement vers 1320-1325 le site fut rehaussé et l'implantation systématique d'habitats entamée. Ceux-ci comportaient une série de maisons, généralement alignées avec la façade longitudinale sur la '*Komenstraat*' ou '*rue de Comines*' (fig. 6). Les maisons, ainsi que les ateliers étaient construits en bois et reposaient sur un soubassement en briques (fig. 18). Elles couvrent une superficie moyenne de 11 m x 5,85 m et sont généralement divisées en deux pièces. Une maison est caractérisée par ses dimensions plus vastes et la présence de trois parties, deux pièces et un couloir.

Les ateliers montrent le plus souvent une structure plus légère et sont généralement plus petits que les maisons (ca. 6,30 m. x 4,55 m.). L'utilisation de stylobates en brique est systématique. La présence de multiples éléments de plomb et de scories laisse supposer que des métallurgistes habitaient le quartier. Les archives nous informent que le faubourg Saint-Michel était également occupé par des foulons. La découverte d'un grand nombre de plombs à draps (fig. 22) peut être expliquée dans ce

sens. Des âtres furent dégagés dans divers ateliers, dont deux réalisés en tessons de céramique (fig. 19).

Le tracé de la rue de Comines était considérablement influencé par la présence du '*ruisseau de Comines*' ou '*ruisseau des foulons*', comme il est nommé dans les textes du bas moyen-âge et qui longeait à l'ouest la rue précitée. Cette voie avait une largeur de 7 m et était flanquée à l'est par un fossé en forme de V. Un égout (fig. 15) était construit sous la rue et pouvait amener les eaux du fossé vers le '*ruisseau des foulons*' afin de parer aux inondations. Une petite '*porte*' était prévue du côté du fossé pour éviter que l'égout puisse s'engorger. Un assemblage de pieux et de planches devait protéger la rive et résoudre le problème du glissement de la voirie (fig. 16). Les comptes de la ville nous révèlent que la rue fut rehaussée et pavée au printemps de 1326. Les habitants des maisons à l'ouest du '*ruisseau des foulons*' pouvaient rejoindre la rue par de petits ponts.

Une partie de la '*Nieuwe Komenpoort*' ou '*Nouvelle Porte de Comines*' (fig. 14) fut dégagée dans le secteur méridional de la zone étudiée. Elle fut construite en plusieurs étapes entre 1307 et 1336. En divers endroits nous avons pu faire des coupes des '*Uterste Veste*' ou la deuxième enceinte (fig. 12, 13), dont l'aménagement débuta en 1302 et se termina vers 1328. Le fossé avait un profil en forme de cuve, une profondeur de plus au moins 1,75 m et une largeur d'environ 18 m. A l'intérieur on avait édifié un rempart de terre qui fut pratiquement nivelé après 1383. Le fossé semble avoir été nettoyé régulièrement au cours du 14ème siècle, mais s'ensava progressivement après la destruction des faubourgs.

Cette fouille de sauvetage livra beaucoup de données sur la vie quotidienne dans un quartier artisanal au bas moyen-âge. L'organisation de la paroisse, l'infrastructure, l'aménagement de l'habitat, l'aspect technique de certaines activités artisanales, la culture matérielle de ces artisans et leurs habitudes de consommation sont quelques-uns des thèmes qui recevront une attention particulière au cours des recherches futures. Ainsi, nous obtiendrons une image cohérente de la vie artisanale à Ieper, qui peut être comparable à celle dans d'autres villes des Flandres. On doit dès lors regretter que les circonstances difficiles de ce sauvetage ne permettront d'étudier qu'une infime partie des renseignements et objets présents sur ce site.

BIBLIOGRAFIE

- ACKE R. 1983: Heerlijkheden buiten en binnen Ieper in de Middeleeuwen, *Iepers Kwartier* 19, 3, 80-96; 4, 97-103.
- BEELE W. 1975: *Studie van de Ieperse persoonsnamen uit de stads- en baljuwsrekeningen 1250-1400*, Handzame, 2 dln.
- BOONE R. s.d.: *Overheidszorg voor drinkwater in Vlaanderen*, Gent.
- BRUNET-VILLATE F. et al. 1991. In: VAN OSSEL P. (réd.), *Les jardins du Carrousel à Paris. Fouilles 1989-1990*, I-III, Paris.
- CALLEWAERT C. 1925: *Chartes anciennes de l'abbaye de Zonnebeke*, Brugge.
- CARNIER M. 1988: *Parochievorming in de stad Ieper tot 1300*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- CHAPMAN A. & HURTMAN B. 1991: Late medieval potsherd and hearths, *Medieval Ceramics* 15, 48-50.
- CONSTANDT H.J. 1981: *Ieperse huizen met houten gevel*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 43, 33.
- COOMANS J. 1974: La collégiale de Saint-Martin, *Prisma van de Geschiedenis van Ieper*, Ieper, 104-116.
- CORNILLIE J.E. 1950: *Ieper door de eeuwen heen*, Ieper.
- DECLERCQ J. 1988: *Het fortificatielandschap van Ieper onder het bewind van Lodewijk XIV (1678-1713): een methodologische bronnenstudie*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling R.U.Gent.
- DES MAREZ G. 1898: *Etude sur la propriété foncière dans les villes du Moyen-Age*, Université de Gand. Recueil de travaux publiés par la faculté de Philosophie et Lettres, Gent-Paris.
- DES MAREZ G. 1926-1927: Le droit privé à Ypres au XIIIe siècle, *Bulletin de la Commission royale des Anciennes Lois et Ordonnances de la Belgique* 12, 210-460.
- DES MAREZ G. & DE SAGHER E. 1909: *Comptes de la Ville d'Ypres de 1267 à 1329*, I, Bruxelles.
- DES MAREZ G. & DE SAGHER E. 1913: *Comptes de la Ville d'Ypres de 1267 à 1329*, II, Bruxelles.
- DE PELSMAEKER P. 1911: *Registres aux sentences des échevins d'Ypres*, *Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier d'Ypres*, Bruxelles.
- DIEGERICK I.L.A. 1853-68: *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux Archives de la Ville d'Ypres*, Brugge, 7 dln.
- DUVOSQUEL J.M. 1991: Tonlieu et winages à Comines au moyen âge. In: *Villes et Campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, Liège, 324-331.
- ESPINAS G. & PIRENNE H. 1914-20: *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre. Première partie. Des origines à l'époque bourguignonne*, Brussel, 4 dln.
- FEYS E. & NELIS A. 1880-84: *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, Brugge, 2 dln..
- HOFENCK DE GRAAFF J.H. 1992: *Geschiedenis van de textieltechniek. Een drieluik*, Amsterdam.
- HUYGHEBAERT N. 1960: Abbaye de Sainte-Marie à Nonnenbosche, *Monasticon Belge III. Province de la Flandre Occidentale*, 1.
- KEMPENEERS P. 1993: Kuntichse plaatsnamen, *Naamkunde* 25, 117-178.
- LAMBIN J.J. 1838: *Esquisses historiques et biographiques sur les châtelains et vicomtes d'Ypres*, Ieper.
- LEGUAY J.-P. 1984, *La rue au Moyen Age*, Rennes.
- MOORE E.W. 1985: *The Fairs of Medieval England. An Introductory Study*, Toronto.
- MUNRO J.H. 1971: *The Transformation of the Flemish Woollen Industries, ca 1250 - ca 1400: The Response to changing Factor Costs and Market Demand*, Workshop on Quantitative Economic History. Report 7103, Leuven.
- MUS O. 1950-53: *De leprozerij genaamd het godshuis der Hoge Zieken te Ieper*, Bijdragen tot de geschiedenis van de liefdadigheidsinstellingen te Ieper, Ieper, 4 dln.
- MUS O. 1983: De eerste faze van het Iepers herstelprogramma na het beleg van 1383. In: VINC-KIER R. (red.), *Ieper Tuindag, zesde eeuwfeest. Een bundel historische opstellen*, Ieper, 129-180.
- PERRO E. 1962: *Le travail dans les régions du Nord du XIe au début du XIVe siècle*, Paris, 3 dln.
- PIRENNE H. 1897: Documents relatifs à l'histoire de Flandre pendant la première moitié du XIVe siècle, *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* 7, 15-36.

- PREVENIER W. 1983: La démographie des villes du Comté de Flandre aux XIVe et XVe siècle. Etat de la question. Essai d'interprétation, *Revue du Nord* LXV, 255-276.
- TERMOTE J. 1990: Het stadsarcheologisch onderzoek te Ieper in 1988-1989, *Westvlaamse Archaeologica* 6, 3, 65-78.
- TERMOTE J. 1992: De stadsverdediging van Ieper vóór 1388. In: VAN ACKER J. (red.), *Wevend aan het verleden. Liber Amicorum O. Mus*, Veurne, 219-232.
- TERMOTE J. 1993: Ieper, 'Verdrongen Weiden'. Onderzoek van de laat-middeleeuwse buitenparochie van Sint-Michiël (W.-Vl.), *Archaeologia Mediaevalis* 16, Gent, 56-58.
- VANDENPEEREBOOM A. 1880: *Ypriana. Notices, études, notes et documents sur Ypres. IV. Du mouvement communal à Ypres. Esquises Historiques 1271-1348*, Brugge (heruitgave: Brussel, 1976).
- VAN WERVEKE H. 1959: La famine de l'an 1316 en Flandre et dans les régions voisines, *Revue du Nord* XLI, 161, 5-14.
- VEREECKE J.J.J. 1858: *Histoire militaire de la ville d'Ypres, jadis place-forte de la Flandre Occidentale*, Ieper.
- VERFAILLIE V. 1948: *Schets ener toponymie van Ieper, historisch bewerkt tot omstreeks 1600*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.Leuven.
- WARLOP E. 1968: *De Vlaamse adel vóór 1300*, Handzame, 2 dln.
- WARNKOENIG L.A. & GHELDOLF A.E. 1864: *Histoire administrative et constitutionnelle des villes et châtellenies d'Ypres, Cassel, Bailleul et Warneton jusqu'à l'an 1305*, Paris.
- WYFFELS C. 1991: *Analyse de reconnaissance de dettes passées devant les échevins d'Ypres 1249-1291*, Brussel.